

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ
ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ
КЕНГАШ АСОСИДАГИ БИР МАРТАЛИК ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

АБДИРАИМОВ ШОҲРУҲ САМАД ЎҒЛИ

**ОНА ТИЛИ ТАЪЛИМИДА ЎҚИБ ТУШУНИШ МАЛАКАСИНИ
БАҲОЛАШНИНГ ИЛМИЙ-МЕТОДИК АСОСЛАРИ**

13.00.02 – Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси (ўзбек тили)

**ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2022

**Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
педагогическим наукам**

**Contents of the dissertation abstract of Doctor of Philosophy (PhD) in
pedagogical sciences**

Абдираимов Шохруҳ Самад ўғли

Она тили таълимида ўқиб тушуниш малакасини
баҳолашнинг илмий-методик асослари..... 3

Abdiraimov Shohruh Samad ugli

Scientific and methodological bases of assessment of reading
comprehension skills in mother tongue education..... 27

Абдираимов Шохруҳ Самад углы

Научно-методические основы оценки навыков понимания
прочитанного при обучении родного языка..... 51

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works
Список опубликованных работ..... 55

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ
ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ
КЕНГАШ АСОСИДАГИ БИР МАРТАЛИК ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

АБДИРАИМОВ ШОҲРУҲ САМАД ЎҒЛИ

**ОНА ТИЛИ ТАЪЛИМИДА ЎҚИБ ТУШУНИШ МАЛАКАСИНИ
БАҲОЛАШНИНГ ИЛМИЙ-МЕТОДИК АСОСЛАРИ**

13.00.02 – Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси (ўзбек тили)

**ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2022

**Фалсафа доктори (Phd) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси
Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида
B2021.2.PhD/Ped2517 рақам билан рўйхатга олинган.**

Диссертация Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетидан бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, рус, инглиз (резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифасининг www.navoiy-uni.uz ҳамда «ZiyoNet» Ахборот-таълим портали www.ziynet.uz манзилларига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Менглиев Бахтиёр Ражабович
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Сафарова Рохатой Ғайбуллаевна
педагогика фанлари доктори, профессор

Нуруллаева Шахло Ўктамовна
педагогика фанлари доктори, доцент

Етакчи ташкилот:

**Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика
институтини**

Диссертация ҳимояси Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 рақамли Илмий кенгаш асосидаги бир марталик Илмий кенгашнинг 2022 йил 22 02 соат 10:00 даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100100, Тошкент шаҳри, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103-уй. Тел.: (99871) 281-45-11; e-mail: info@navoiy-uni.uz)

Диссертация билан Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин. (858 рақам билан рўйхатга олинган). Манзил: 100100, Тошкент шаҳри, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103-уй. Тел.: (99871) 281-45-11.

Диссертация автореферати 2022 йил 10 02 да тарқатилди.

(2022 йил 10 02 даги 1 рақамли реестр баённомаси).

Қ.Б.Йўлдошев

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш асосидаги бир марталик илмий кенгаш раиси, п.ф.д., профессор

Қ.У.Пардаев

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш асосидаги бир марталик илмий кенгаш илмий котиби, ф.ф.д.

С.Аширбоев

С.Аширбоев

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги бир марталик илмий семинар раиси, ф.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳонда тил ўқитиш методикасида XX асрнинг ўрталаридан бошлаб кишилар ўртасидаги мулоқот қуроли бўлган тилни ўқитиш ва уни баҳолашга алоҳида эътибор берилди бошланган. 70-йилларга келиб тилни ўрганиш ва эгаллаш даражасини баҳолаш билан шуғулланувчи илмий-тадқиқот марказлари ташкил этилган. Буюк Британияда IELTS, Америка Қўшма Штатларида TOEFL ва Европада CEFR каби тест тизимлари инглиз тили ва бошқа роман-герман тилларини иккинчи тил сифатида эгаллаш даражасини баҳолашга хизмат қилаётган бўлса, Америка Қўшма Штатларида SAT, Буюк Британияда GCSE, A-level, Россия Федерациясида ЕГЭ каби баҳолаш тизимлари она тилидан нутқий малакаларни эгаллаш даражасини баҳолаб келмоқда. Мазкур баҳолаш тизимларида амалий кўникмаларни, нутқий малакаларни текширишга урғу берилди.

Дунё тил ўқитиш методикасида нутқий компетенцияни ривожлантириш, эгалланган малакаларни баҳолаш, баҳолаш методлари ва воситаларини белгилаш ҳамда тестология юзасидан бир қанча илмий тадқиқотлар олиб борилган. Хусусан, она тили таълимида ўқувчилар эгаллаши лозим бўлган муҳим компетенциялар: нутқий компетенция, лингвистик компетенциянинг назарий асослари ишлаб чиқилган, нутқий малакаларни баҳолаш домен, суб-домен, конструктларини аниқлаш юзасидан илмий тадқиқотлар қилинган, тадқиқот натижаларидан баҳолаш тизимларида ва она тили таълимида фойдаланиб келинмоқда. Шу билан бирга, сўнгги йилларда амалий кўникмаларни самарали баҳолаш методлари борасида ҳам илмий изланишлар олиб борилмоқда. Бунинг натижасида жамият ривожланиши янада жадаллашганининг гувоҳи бўламиз.

Мамлакатимизда ҳам кейинги йилларда она тилини ўқитишда нутқий компетенцияни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шунингдек, “Ўзбекистон илм-фан, интеллектуал салоҳият соҳасида дунё миқёсида рақобатбардош бўлиши шарт”лиги¹ ўзбек тилини ўқитиш методикаси ҳал қилиши лозим бўлган қатор вазифаларни белгилаб берди. Она тили таълимида когнитив-прагматик ёндашув асосида ўқувчиларининг нутқий компетенцияни ривожлантиришнинг назарий ва методик асосларини ишлаб чиқиш, она тили таълимида эгалланган нутқий малакаларни баҳолашнинг назарий ва методик асосларини ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади. Бироқ юртимизда она тили таълимида баҳолаш назарияси асосларини ишлаб чиқиш, баҳолаш методларини такомиллаштириш илмий жамоатчилик назаридан четда қолмоқда. Шунинг учун ҳам она тили таълимида иккиламчи кўникмалар – матнни лингвистик таҳлил қила олишни текширишга урғу берилмаётир. Бу эса она тили таълимида баҳолаш мазмуни, формати ва мезонлари юзасидан ечимини кутаётган бир қанча масалалар мавжудлигини кўрсатади. Шу маънода нутқий малакалардан бири ўқиб тушуниш малакасини

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Халқ сўзи, 2017 йил 23 декабрь, 258-сон.

баҳолашнинг илмий-методик асосларини ишлаб чиқиш ниҳоятда долзарб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ–5850-сон “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2020 йил 2 мартдаги ПФ–5953-сон “2017–2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”, 2020 йил 20 октябрдаги ПФ–6084-сон “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Халқ таълими тизимида таълим сифатини баҳолаш соҳасидаги халқаро тадқиқотларни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори ижросини таъминлашга ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу диссертация иши маълум даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация тадқиқоти республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Мамлакатимизда умумий ўрта таълимда ўқувчиларнинг билим, кўникма, малакаларини ривожлантириш, Давлат таълим стандартларида белгиланган минимал малака талабларини бажарганлик даражасини баҳолаш мазмуни, баҳолашда фойдаланиладиган топшириқлар методикаси юзасидан тадқиқотлар қилинган. Мазкур тадқиқотларни йўналиши, моҳияти ва аҳамиятига кўра қуйидагича гуруҳлашимиз мумкин:

умумтаълим фанларидан давлат таълим стандартларида белгиланган малака талабларини бажариш даражасини баҳолаш мазмуни, баҳолашда фойдаланиладиган топшириқлар методикаси ва баҳолаш технологияларига бағишланган тадқиқотлар. Хусусан, Ш.Ж.Юсупова², Р.Ғ.Сафарова³, Р.Қ.Каримов⁴, З.Н.Матякубова⁵, Г.Қ.Ҳасанова⁶, М.Ж.Асқарова⁷,

² Юсупова Ш.Ж. Она тили таълими самарадорлигини оширишда илғор педагогик технологияларни жорий этиш (ноанъанавий усуллар ва компьютердан фойдаланиш): пед. фан. номз. дисс. – Тошкент, 1998. – 110 б.

³ Сафарова Р.Ғ. Миллий тикланиш шароитида Ўзбекистон мактабларида Она тили таълими назарияси ва амалиёти: пед. фан. док. ... дис. – Тошкент, 1998. – 236 б.

⁴ Каримов Р.Қ. Умумий ўрта таълим давлат таълим стандартлари мониторингини таъминлашнинг педагогик асослари: пед. фан. номз. ... дис. – Тошкент, 2006. – 181 б.

⁵ Матякубова З.Н. Ўқувчилар билимини баҳолашда кўп танлов жавобли тест тошириқларидан фойдаланиш методи (умумий биология мисолида): пед. фан. номз. ... дис. – Тошкент, 2000. – 132 б.

⁶ Ҳасанова Г.Қ. Бошланғич синф ўқувчиларида ўз фаолиятини баҳолаш ва ташхислаш кўникмаларини шакллантиришнинг педагогик асослари: пед. фан. номз. ... дис. – Тошкент, 2009. – 136 б.

⁷ Асқарова М. Ж. 7-9-синф алгебра курси бўйича тест топшириқлари тузиш принципларини такомиллаштириш: пед. фан. номз. ... дис. – Фарғона, 1998. – 141 б.

Г.А.Асилова⁸, А.Т.Гулбоев⁹, Г.Қ.Ҳасанова¹⁰, О.Мадаев, Қ.Назаров, К.Жалилов¹¹, Ж.Толипова, З.З.Мирвалиев, М.Ш.Закирова, О.Мавлонов каби тадқиқотчиларнинг илмий ишларини шулар жумласига киритишимиз мумкин;

она тили ўқитиш методикасида нутқий малакаларни ривожлантириш масалаларига бағишланган тадқиқотлар. Бундай тадқиқотлар сирасига Ҳ.Неъматов, А.Нурмонов, Н.Маҳмудов, Б.Менглиев, Б.Тўхлиев, О.Розиқов, Ш.Ж.Юсупова¹², А.Я.Бобомуродова¹³, Н.А.Қосимова¹⁴, Ш.Ш.Юлдашева¹⁵, И.А.Азимова¹⁶, М.Саидов¹⁷, Т.У.Зиёдова¹⁸, Н.Х.Саттарова¹⁹, М.З.Ҳамдамова²⁰, А.Қ.Нисанбаева²¹, Н.Г.Алавутдинова²², М.Р.Ҳазратқулов²³, К.М.Мавлонова²⁴, Н.З.Умарова²⁵ ва Ғ.Ҳ.Ҳамроев²⁶ларнинг тадқиқотларини киритишимиз мумкин;

она тили таълимида матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш методикаси ва мезонларига бағишланган тадқиқотлар. Бу йўналишда педагогик ўлчовларга оид махсус илмий тадқиқотлар эълон қилинмаган бўлса-да, диссертацияларда, қўлланма ва рисолаларда муайян қарашлар

⁸ Асилова Г.А. Умумий ўрта таълимда танлаш усулидаги тестлардан фойдаланишнинг педагогик шарт-шароитлари: пед. фан. номз. ... дис. – Тошкент, 1998. – 137 б.

⁹ Гулбоев А.Т. Педагогик ташхис воситасида ўқитувчилар малакасини узлуксиз ошириш: пед. фан. номз. ... дис. – Тошкент, 2010. – 130 б.

¹⁰ Ҳасанова Г.Қ. Бошланғич синф ўқувчиларида ўз фаолиятини баҳолаш ва ташхислаш кўникмаларини шакллантиришнинг педагогик асослари: пед.фан. номз. ... дис. – Тошкент, 2009. – 119 б.

¹¹ Jalilov K. Baholash nazariyasi asoslari. – Toshkent, Akademnashr 2020. – 252 b.

¹² Юсупова Ш.Ж. Ҳозирги ўзбек адабий тили дарсларида ўқувчилар тафаккурини ўстиришнинг илмий-методик асослари (академик лицейлар мисолида): пед. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 2005. – 250 б.

¹³ Бобомуродова А.Я. Она тили таълими жараёнида ўйин-топшириқлардан фойдаланиш: пед.фан. номз. ... дис. – Бухоро, 1995. – 135 б.

¹⁴Қосимова Н.А. Она тили таълими жараёнида ўқувчилар нутқини сўз маънодошлари билан бойитиш: пед.фан. номз. ... дис. – Тошкент, 1998. – 145 б.

¹⁵ Юлдашева Ш.Ш. Давлат тили таълимида ўқувчилар нутқий малакаларини ўстиришнинг илмий-методик асослари. (Таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган академик лицейлар мисолида): пед.фан. номз. ... дис. – Тошкент, 2008. – 133 б.

¹⁶ Azimova I. O'zbek tilidagi gazeta matnlarining mazmuniy persepsiyasining psixolingvistik tadqiqi: monografiya. –Toshkent, 2019. – 158 b.

¹⁷ Саидов М. Ўзбек мактабларининг 5-синфларида она тили таълими жараёнида тафаккурни ривожлантирувчи ўқув топшириқлари ва улардан фойдаланиш методикаси: пед.фан. номз. ... дис. – Тошкент, 2000. – 119 б.

¹⁸ Зиёдова Т.У. Она тили таълими жараёнида ўқувчиларнинг сўз бойлигини ошириш жараёни: пед. фан. номз. ... дис. –Тошкент, 1995. – 140 б.

¹⁹ Саттарова Н.Х. Ўқувчиларнинг иншо ёзиш малакаларини такомиллаштириш (5-синф она тили ўқитиш жараёнида): пед.фан. номз. ... дис. – Тошкент, 1998. – 141 б.

²⁰ Ҳамдамова М.З. 1-, 2-синф ўқувчиларининг оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш тизими: пед.фан. номз. ... дис. – Тошкент, 1998. – 160 б.

²¹ Нисанбаева А.Қ. Ўзбек тили дарсларида матн воситасида ўқувчилар нутқини ўстиришнинг методик асослари (Таълим козоқ тилида олиб бориладиган мактаблар мисолида): пед. фан. номз. ... дис. –Тошкент, 1995. – 160 б.

²² Алавутдинова Н. Г. Она тили дарсларида ижодий фикрлаш кўникмасини шакллантириш методикаси (5-синф мисолида) : пед. фан. номз. ... дис. –Тошкент, 2008. – 156 б.

²³ Ҳазратқулов М.Р. Адабий таълимда иншонинг ўрни ва уни ташкил этишнинг илмий методик асослари: пед.фан.б. фал. док. ... дис. – Тошкент, 2018. – 154 б.

²⁴ Мавлонова К.М. Она тили фанини адабиёт фани билан бадиий матн орқали интеграциялаб ўқитиш методикасини такомиллаштириш: пед.фан.б. фал. док. ... дис. – Тошкент, 2019. – 142 б

²⁵ Умарова Н.З. Талабаларнинг ўзбекча ёзма нутқини ўстиришда замонавий технологиялардан фойдаланиш методикаси (техника олий ўқув юр்தларининг русийзабон гуруҳларида): пед.фан. номз. ... дис. –Тошкент, 2007. – 135 б.

²⁶ Ҳамроев Ғ.Ҳ. Умумий ўрта таълим тизимида фонетикага доир ўқув материалларининг методик таъминотини такомиллаштириш: пед.фан.б. фал. док. ... дис. – Самарқанд, 2019. – 124 б

келтирилган. Хусусан, олима Р.Ф.Сафарованинг²⁷ докторлик диссертациясида нутқий кўникма ва малакаларни баҳолаш мезонлари ва технологиялари юзасидан ўринли тавсиялар берилган. Шунингдек, Ш.Ш.Юлдашеванинг²⁸ тадқиқотида ҳам давлат тилини билиш даражасини аниқлаш, нутқий малакаларни эгаллаш даражасини баҳолаш мезонлари юзасидан назарий қарашлари келтирилган. Шулар қаторида, А.Исмоилов ва бошқалар томонидан нашр этилган қўлланмада ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш мазмуни, баҳолашда фойдаланиладиган топшириқлар методикаси ҳақида маълумотлар келтирилган ҳамда турли матнлар асосида топшириқ намуналари берилган. Аммо умумий ўрта таълим битирувчиларининг она тилидаги матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш мезонлари, топшириқлар методикаси, баҳолашнинг таълимга таъсири ҳақида тўхталинмаган, муносабат билдирилмаган. Ишлаб чиқилган топшириқлар тажриба-синовдан ўтказилмаган. Бу эса илмий тадқиқотнинг аҳамиятлилик даражасини кўрсатади.

Жаҳон педагогикасида тил ўқитиш методикасидан тил кўникмаларини баҳолаш алоҳида тармоқ сифатида ривожланмоқда, бу борада бир қанча тадқиқот амалга оширилган. Жумладан, инглиз тили ўқитиш методикаси тил кўникмалари ва нутқий малакаларни баҳолаш юзасидан юқори тажрибага эга. Бу борада L.F.Bachman²⁹, Charles Stansfield³⁰, Julie Sugarman va Leslie Villeges³¹, J.Charles Alderson³², Shihab Jimaa, Brown Colin M., Hagoort P., Meeyana Singhal, Arthur Hughes, Tim McNamara, H.Douglas Brown каби тадқиқотчиларнинг изланишларини, илмий қарашларини алоҳида кўрсатиш мумкин. Рус педагогикасида ҳам сўнгги йилларда илмий тадқиқотлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Федерал педагогик ўлчовлар институтида И.П.Цыбулко³³ бошчилигида изланишлар олиб борилмоқда, эришилган ютуқлар Ягона давлат имтиҳон тизимида жорий этилаётир. Шунингдек, Т.Г.Егеров, С.А.Семеновская, Ш.Д.Норалиева каби олимларнинг ишларида қайд этилган.

Умуман, тадқиқот она тили ўқитиш методикаси олдида турган она тилидаги матнларни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш билан боғлиқ муаммоларга ечим сифатида хизмат қилади.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасаси илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация

²⁷ Сафарова Р.Ф. Миллий тикланиш шароитида Ўзбекистон мактабларида Она тили таълими назарияси ва амалиёти. пед. фан. док. ... дис. –Тошкент, 1998. – 236 б

²⁸ Юлдашева Ш.Ш. Давлат тили таълимида ўқувчилар нутқий малакаларини ўстиришнинг илмий-методик асослари. (Таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган академик лицейлар мисолида): пед.фан. номз. ... дис. – Тошкент, 2008.– 133 б.

²⁹ Lyle F. Bachman. Fundamental considerations in language testing. Oxford University Press, 1995. 398 p.

³⁰ Charles Stansfield. Standards-Based Assessment in the Native Language: A Practical Guide to the Issues. Melissa Bowles University of Illinois at Urbana-Champaign and Charles W. Stansfield Second Language Testing, Inc. January 2008.

³¹ Julie Sugarman va Leslie Villeges. Native Language Assessments for K-12 Yenglish Learners JUNE 2020 https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/MPI-native-lang-assessments_FINAL.pdf

³² J. Charles Alderson. Assessing reading. Cambridge University Press, 2000.

³³ Цыбулко И.П., и др. Методические рекомендации по оцениванию выполнения заданий итогового собеседования по русскому языку. Федеральный институт педагогических измерений, 2018.

Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ “Она тили замонавий таълими методикасини такомиллаштириш” мавзуси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади она тили таълимида умумий ўрта таълим битирувчиларининг матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолашга доир илмий-назарий ва методик асосларни, шунингдек, баҳолаш мезонларини ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

мавзуга доир илмий-дидактик манбаларни ўрганиш, таҳлил қилиш ва умумлаштириш, шунингдек, она тили таълимида умумий ўрта таълим битирувчиларининг она тилидаги матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолашни назарий ва методик жиҳатдан тавсифлаш;

битирувчиларнинг она тилидаги матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолашнинг мавжуд ҳолатини ўрганиш ва илмий-педагогик хулосалар бериш;

она тили таълимида матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолашнинг илмий-методик асосларини ишлаб чиқиш ва тест топшириқлари спецификациясини тузиш;

она тили таълимида нутқий малакаларни баҳолашда фойдаланиладиган топшириқларни шакллантириш ва экспертиза қилиш юзасидан методик тавсиялар бериш.

Тадқиқотнинг объекти – она тили таълимида умумий ўрта таълим битирувчиларининг матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш жараёни.

Тадқиқотнинг предметини она тили таълимида умумий ўрта таълим битирувчиларининг она тилидаги матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолашнинг мазмуни, мақсади, илмий-назарий асослари, методикаси ва воситалари ташкил қилади.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда қиёсий-танқидий ўрганиш, анкета, савол-жавоб, сўровнома, кузатиш, таҳлил қилиш, математик-статистик қайта ишлаш усулларида фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

топшириқлар мазмуни вербал ва визуал маълумотларни тушуниш, матн моҳиятини англай олиш, унда ифодаланган муҳим фикр, асосий нуқтани илғай олишга йўналтирувчи ўқиб тушуниш малакаси бўйича ишлаб чиқилган баҳолаш механизми ўқувчиларнинг ўқиш саводхонлиги бўйича кўникмаларини амалдагига нисбатан аниқроқ, қулай ва ишончли баҳолай олиш имконини бериши аниқланган;

она тилидан турли услубда ёзилган матнларни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш мезонларини белгилашда ўқувчининг ҳаётда, ижтимоий муносабатларда турли нутқий вазиятларга дуч келиши инобатга олиниб, бу борада когнитив-прагматик ёндашувдан фойдаланиш мантиқан тўғри эканлиги асосланган;

она тилидаги матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш мазмунига мос тарзда ишлаб чиқилган ўқув топшириқлар тизими амалиётда қўлланилганда ўқувчи турли нутқ услубларига доир матнларни ўқиб, ундаги эҳплит (очик

ифодаланган) ва имплицит (яширин ифодаланган) маънони ҳамда матн муаллифининг мақсадини тўғри англай олиш малакасига эга бўлиши далилланган;

умумий ўрта таълим битирувчиларининг матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолашнинг назарий-методик асослари мантиқийлик, аниқлик, холислик, ҳаётийлик, фойдаланишга қулайлик тамойилларига асосан такомиллаштирилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

она тилидан якуний давлат аттестацияси ва олий таълим муассасаларига кириш имтиҳонларида она тилидан ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш спецификацияси ишлаб чиқилган;

тадқиқот натижаларидан “Нутқий компетенцияни баҳолаш асослари” фанининг ўқув ва ишчи ўқув дастурларини тузишда фойдаланилган;

тадқиқот натижаларидан умумий ўрта таълимда она тили фанида миллий ўқув дастурини тузишда фойдаланилган;

тадқиқот натижаларидан Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат тест маркази томонидан ишлаб чиқиладиган тест топшириқлари мазмуни ва методикасини такомиллаштиришда фойдаланилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги қўлланилган ёндашув ва усуллар илмий-методик жиҳатдан асосланганлиги, назарий маълумотларнинг расмий манбалардан олинганлиги, келтирилган таҳлиллар ва педагогик тажриба-синов ишлари самарадорлиги даражаси математик-статистик методлар воситасида асослангани, хулоса, таклиф ва тавсияларнинг амалиётга жорий этилганлиги ҳамда олинган натижаларнинг ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқлангани билан белгиланади.

Тадқиқотнинг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти она тили таълимида матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш юзасидан тадқиқотлар яратишда илмий-назарий манба сифатида фойдаланилиши, она тилидаги матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолашда фойдаланиладиган топшириқларни ишлаб чиқишда илмий-методик манба сифатида хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти умумий ўрта таълим битирувчиларининг она тилидан якуний давлат аттестацияси учун баҳолаш формати ва мазмунини ишлаб чиқишда, олий таълим муассасаларига қабул имтиҳонларида она тилидан баҳолаш спецификациясини яратишда, “Нутқий компетенцияни баҳолаш асослари”, “Она тили ўқитиш методикаси” фанларидан дастурлар тузиш ҳамда мавзуларни баён этишда манба вазифасини ўташи билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Она тили таълимида ўқиб тушуниш малакаларини баҳолашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш бўйича олинган илмий натижалар асосида:

топшириқлар мазмуни вербал ва визуал маълумотларни тушуниш, матн моҳиятини англай олиш, унда ифодаланган муҳим фикр, асосий нуқтани илғай олишга йўналтирувчи ўқиб тушуниш малакаси бўйича ишлаб чиқилган баҳолаш механизми ўқувчиларнинг ўқиш саводхонлиги бўйича

кўникмаларини амалдагига нисбатан аниқроқ, қулай ва ишончли баҳолай олиш имконини бериши, ўқувчиларнинг она тилидаги матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш мазмуни юзасидан келтирилган илмий хулосалар ва таклифлардан Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг 2020 йил 15 майдаги 125-сон буйруғи асосида эълон қилинган “Умумий ўрта таълим мактабларида ўзбек тилини ўқитиш сифатини ошириш” амалий лойиҳасида фойдаланилган (Халқ таълими вазирлиги ҳузуридаги Республика таълим марказининг 2021 йил 2 июндаги 01/11-01/01-927-сон маълумотномаси). Натижада она тили фанидан ўқув дастурлари ва дарсликлари мазмуни бойитилган;

она тилидаги матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш мазмунига мос тарзда ишлаб чиқилган ўқув топшириқлар тизими амалиётда қўлланилганда ўқувчи турли нутқ услубларига доир матнларни ўқиб, ундаги эҳплит (очик ифодаланган) ва имплит (яширин ифодаланган) маънони ҳамда матн муаллифининг мақсадини тўғри англай олиш малакасига эга бўлиши каби хулосалар ўзбек тилини билиш даражасини аниқлаш тест тизимида фойдаланиладиган топшириқлар мазмуни ва методикасига сингдирилган (Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат тест марказининг 2021 йил 22 июндаги 242-сон маълумотномаси). Натижада тест синовларида она тилидаги матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш юзасидан фойдаланиладиган топшириқлар мазмуни ва методикаси такомиллаштирилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 2 та халқаро ва 4 та республика илмий-амалий анжуманида муҳокамадан ўтказилди.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Тадқиқот мавзуси бўйича жами 16 та илмий иш, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижалари чоп этиш тавсия қилинган илмий нашрларда 7 та мақола (1 таси хорижий ҳамда 6 таси республика журналларида) чоп этилган.

Диссертациянинг ҳажми ва тузилиши. Диссертация кириш, 3 боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертация ҳажми 132 саҳифа.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги асосланган, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, объекти ва предмети тавсифланган, республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган, натижаларни амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ҳамда диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг «**Она тили таълимида ўқувчиларнинг ўқиб тушуниш малакасини баҳолашнинг назарий асослари**» деб номланувчи биринчи бобида ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини баҳолаш

жараёни педагогик, методик муаммо нуктаи назаридан ўрганилиб, баҳолашнинг мақсадига кўра турлари, баҳолаш механизмлари, баҳолаш жараёнида фойдаланиладиган топшириқлар методикаси, баҳолашнинг таълим тизимига таъсири, ўқувчиларнинг она тилидаги матнларни ўқиб тушуниш малакасини баҳолашнинг психофизиологик, психолингвистик асослари, ўқувчиларнинг ўқиб тушуниш малакасини амалдаги баҳолаш тизимларида текширилиш ҳолати, ДТС ва ўқув дастурларида ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш механизми, мезонларининг акс этиш ҳолати таҳлилий тадқиқ этилди.

Маълумки, жаҳон педагогикасида “таълим учбурчаги” деган тушунча мавжуд, бу таълим жараёнининг учта асосий компоненти. Бу ҳақда бир қанча олим ўз фикрини билдирган. Жумладан, инглиз олими Жон Орландо³⁴ “ўқув режаси (ДТС, ўқув дастури – Ш.А.), ўқитиш ва баҳолаш таълимнинг учта асосий таркибий қисми”, – деган. Дарҳақиқат, баҳолаш таълим жараёнининг муҳим компоненти. Одатда, имтиҳон оғзаки тарзда ёки ёзма иш, ёки тест топшириқлари ёрдамида олинади. Бу эса ўтказилаётган имтиҳон мақсадидан келиб чиқиб белгиланади. Шунингдек, баҳолаш жараёнида тест топшириқларидан фойдаланишда шуни унутмаслик керакки, савол мазмунига мос топшириқ методикасидан фойдаланиш лозим. Айниқса, бу инсон психикаси билан боғлиқ бўлган ўқиб тушуниш малакасини баҳолашда муҳим аҳамият касб этади.

“Физиологларнинг маълумотларига кўра, ўқиб тушуниш бош миянинг энса қисмидаги нейронлар таъсирланиши асосида амалга ошади, яъни кўз соққасининг ҳаракатланиши, кўриш ва сезги қобилиятлари бош мия қисмидаги ўрта миянинг тепасида жойлашган оралик мия функцияси орқали бошқарилади. Оралик мия бош мия яримшарлари билан қопланган, у ерда кўриш дўмбоқлари жойлашган. Кўриш дўмбоғи – тухумсимон шаклдаги бир жуфт кулранг модда бўлиб (нерв ҳужайралари тўплами), унда барча сезги аъзолари орқали сезиладиган таъсирлар олдин кўриш дўмбоғи орқали қабул қилиниб, кейин бош мия яримшарлари марказларига ўтказилади”.³⁵ Бу жараён соғлом одамларда деярли бир хил кечади. Аммо ҳар доим ҳам муайян матнни ўқиб чиққан ўқувчиларда тушуниш бир хил кечмайди. Бу унинг физиологик ва психологик жиҳатларига боғлиқ бўлади, яъни қабул қилиш қобилияти ёки рухий-психик ҳолатига ёки жисмоний ҳолатларига боғлиқ бўлиши мумкин. Шу билан бирга, матнни ўқиб тушунишга лингвистик ва экстролингвистик омиллар таъсир этади. Бу ўқиб тушуниш малакасини баҳолашда мазкур омилларни ҳисобга олиб топшириқлар тузишни тақозо этади.

Умумий ўрта таълимда ўқувчиларнинг, битирувчиларнинг БКМ ва компетенцияларни баҳолайдиган, саралаш, хулосалаш вазифасини бажарувчи сумматив синовларни таҳлил қиламиз. Бизда умумий ўрта таълим битирувчиларининг ДТСда белгиланган малака талабларини бажарганлик даражасини текширувчи бир-биридан мазмунан ва методик жиҳатдан фарқ қилувчи иккита синов тизими бор. Улар:

³⁴Shihab Jimaa. The impact of assessment on students learning. //Procedia - Social and Behavioral Sciences 28 (2011) 718-721.

³⁵ Sodiqov B. v.b. Yosh fiziologiya va gigiyena. Darslik. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009. 154-b.

1. Умумий ўрта таълимнинг якуний давлат аттестацияси имтиҳонлари.

2. Олий таълим муассасаларига қабул имтиҳонлари.

Дастлаб Якуний давлат аттестациясига³⁶ тўхталадиган бўлсак, бу синов тизимида битирувчилар муайян мавзуда баён ёки иншо ёзади. Ёзма ишлар мазмунан ва саводхонлиги нуқтаи назаридан баҳоланади. Умумий ўрта таълимнинг якуний давлат аттестациясида битирувчининг ёзиш (иншо орқали) ёки эшитиб тушуниш ва ёзиш (баён орқали) малакалари баҳоланмоқда. Ўқиб тушуниш, сўзлаш малакалари эса текширилмайди.

Катта мотивация кучи ва рағбатга эга бўлган, кейинги таълимга ўтиш учун йўлланма берадиган Олий таълим муассасаларига кириш имтиҳонида олий таълимга кириш учун талабгорларнинг она тили ва адабиёт фанидан БКМ ва компетенциялари ёпиқ турдаги тест топшириқлари ёрдамида баҳоланади. Бу имтиҳон жараёнини ташкил этиш, топшириқлар мазмуни ва методикасини белгилаш билан Давлат тест маркази (ДТМ) шуғулланади. ДТМнинг расмий веб саҳифасида эълон қилинган она тили ва адабиёт фанидан намунавий тест топшириқлари³⁷ни таҳлил қиладиган бўлсак, уларнинг ҳар бирида жами 30 та топшириқ берилган, шундан 17 таси она тили, 13 таси адабиёт фанидан. Она тилидан тузилган топшириқлар таркибида фонетика, лексикология, морфемика, сўз ясалиши, морфология ва синтаксис бўлимлари юзасидан соф назарий таҳлилга йўналтирилган топшириқлар салмоқли ўринни эгаллашини, яъни 77 фоизни ташкил этишининг гувоҳи бўламиз. Ёзиш саводхонлигига хизмат қиладиган имло, пунктуация ва услубиятга доир топшириқларга жуда кам ўринлар ажратилган – у бор-йўғи 23 фоиз. ДТМ олий таълим муассасаларига кириш тест синовларида бундай топшириқлардан фойдаланишининг бир қанча сабаб ва омиллари мавжуд. Тест топшириқлари амалдаги ДТС, ўқув дастури ва дарсликларга асосан шакллантирилади. Бундан ташқари, тест топшириқларини яратиш билан боғлиқ бўлган субъектив омиллар ҳам мавжуд. Шу билан бирга, Она тили ва адабиёт фанидан намунавий тест топшириқлари таркибида келтирилган тест топшириқларидан айримларини таҳлил қилиб кўрамиз.

Қайси гапда қатнашган содда ясама сўзнинг асоси от туркумига оид сўз билан шаклдош бўла олади?³⁸

- А) Дехқонлар иш қуролларини созладилар.
- В) Сенга қондош элнинг хурматини ўрнига қўйишинг керак.
- С) Қарима хола болаларининг ёзлик кўйлақларини йиғиштириб олиб қўйди.
- Д) Ўйламай қилинган иш – бошга келтирар ташвиш.

Мазкур тест топшириғини бажариш учун ўқувчидан сўз ясалиши, морфемика, морфология ва лексикологияга оид назарий қоидаларни мукамал билиши талаб этилади. Ушбу тест топшириғи орқали ўқувчининг соф лингвистик билими, назарий кўникмаси баҳоланади.

³⁶ Xalq ta'limi vazirining 2008-yil 4-martdagi "Umumiy o'rta ta'lim oluvchilarning yakuniy davlat attestatsiyasi to'g'risida"gi 56-sonli buyrug'i bilan tasqiqlangan nizom. <https://lex.uz/docs/-1331874>

³⁷ https://dtm.uz/upload/file/pdf/nt/Ona_tili.pdf

³⁸ https://dtm.uz/upload/file/pdf/nt/Ona_tili.pdf

Умуман олганда, умумий ўрта таълимида она тили фанидан асосан иккиламчи кўникма – матнни лингвистик таҳлил қила олиш кўникмаси ёки фақат ёзма саводхонлик баҳолашиб келмоқда; баҳолаш турлари ва методикаси фарқланмаяпти; сумматив баҳолаш формати ўрнига асосан форматив баҳолаш методикасидан фойдаланилмоқда; баҳолаш жараёни лойихалаштирилмаяпти; баҳолашда фойдаланиладиган топшириқлар формати ва спецификацияси тақриздан ўтказилмаётган бўлиши мумкин. Шу боис она тили таълимида ўқувчиларда айнан лингвистик таҳлил кўникмасини ривожлантиришга эътибор берилмоқда. Шунинг учун тил ўқитишдаги ёндашувни ўзгартириш керак, ДТС ва ўқув дастурларида сўзлаш, ёзиш, тинглаб тушуниш, ўқиб тушуниш малакаларини ривожлантириш юзасидан аниқ талаблар белгиланиши, уларни баҳолаш механизмлари юзасидан аниқ тавсиялар берилиши керак.

Диссертациянинг «**Она тили таълимида ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш механизми**» деб номланувчи иккинчи бобида ўқувчиларнинг ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш мазмуни, мезони ва топшириқлар методикаси юзасидан тавсия этилган қарашлар ҳамда баҳолашда фойдаланиладиган топшириқларни экспертизадан ўтказиш талаблари қайд этилган.

Маълумки, ҳар қандай баҳолаш ўлчовларини ишлаб чиқиш муайян тартибда амалга оширилади. Шу боис матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш мезонлари ва методикасини ишлаб чиқишда қуйидагиларни амалга ошириш талаб этилади: баҳолаш мақсадини аниқлаш; баҳолашнинг домен, суб-доменларини ва конструкт(индикатор)ларини ўқувчининг ёш хусусиятларидан келиб чиқиб аниқлаштириб олиш; баҳолаш мезонларининг назарий асосларини далиллаш ва баҳолаш тартибларини ишлаб чиқиш; тест топшириқларининг форматини яратиш; тест топшириқларининг турлари ва методикасини мазмунга мос тарзда белгилаш; тест топшириқларининг қийинлик даражасини белгилаш; баҳолаш учун топшириқ тузиладиган матнларни танлашда уларнинг хусусиятларига эътибор бериш; тестларни экспертизадан ўтказиш; тест топшириқларини тажриба-синовдан ўтказиш; тестларнинг валидлигини ва ишончлилигини баҳолаш.

Ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш мазмунини белгилашда психолингвистик тадқиқотларда қайд этилган тил ўзлаштиришнинг моделларини ҳам алоҳида ҳисобга олиш керак, чунки тил ўзлаштиришнинг ўзига хос табиати мавжуд. Тил ўзлаштириш муайян психологик қонуниятларга асосланади. Хусусан, америкалик олим Ноам Хомский таъкидлаганидек, тил кодлаш ва декодлаш жараёнлари асосида ўзлаштирилади³⁹.

Психолингвистикада ва педагогик ўлчовларда келтирилган назарий қарашларни умумлаштириб, матнни тушуниш, уни идрок қилиш, ўзлаштириш қуйидаги кетма-кетликда амалга ошади дейишимиз мумкин. (1-расм) Аммо ҳаммада ҳам бу босқичлар тартибли кечмайди.

³⁹Chomsky, N. (1965). Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press. / http://www.geta.kr/inc/download.asp?File_Name=2012_05.pdf

1-расм. Матнни ўқиб тушуниш босқичлари

Бизнингча, ўқиб тушуниш жараёнини тўрт даражага ажратишимиз мумкин.

Сўз даражасидаги маълумотни тушуниш – графема ва график тасвирларни таниш, чизмаларни, диаграммаларни ўқиш, уни мазмунга айлантириш, сўзнинг ўз ва қўчма маъноларини тушуниш, грамматик шаклларнинг вазифаси ҳамда маъноси тушуниш.

Жумла даражасидаги маълумотни тушуниш – гап ва жумлаларнинг матндаги вазифаси ҳамда мазмунини идрок қилиш, очиқ ва яширин маълумотларни фаҳмлаш.

Матн даражасидаги маълумотни тушуниш – хатбошилар ва матннинг умумий мазмунини тушуниш, матннинг грамматик қурилишини англаш, матндаги маълумотларни интеграция қилиш, матндаги асосий ва қўшимча маълумотларни идрок қилиш, матнни мазмуний блокларга ажратиш.

Англаш – матннинг ғоясини идрок қилиш, матн муаллифининг нуқтаи назарига баҳо бериш, матндаги ахборотни реал ҳаётда вазиятга татбиқ эта олиш.

Ж.Чарлес Алдерсон “Ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш” қўлланмасида тилни эгаллаганлик даражасини баҳоловчи халқаро ташкилотларнинг баҳолаш мезонларини қиёслаб чиқиб, баҳоловчи конструктлар икки гуруҳга ажратилишини қайд этади:⁴⁰ 1. Умумий конструктлар. 2. Аналитик конструктлар.

Ўзбек тилини ўқитиш методикасига доир илмий тадқиқотларда ҳам ўқувчиларнинг билим, кўникма, малака ва компетенцияларини баҳолаш мазмуни, усуллари ва мезонларига тўхталинган. Хусусан, педагогика фанлари доктори, профессор Р.Ғ.Сафарованинг докторлик ишида ўқувчиларнинг она тили таълимида эгалланган нутқий малакаларининг даражаси қуйидаги уч

⁴⁰ J. Charles Alderson. Assessing Reading. Cambridge University. Press 2000.

параметер асосида 100 баллик мезонда баҳолаш самарали эканлиги қайд этилади⁴¹:

- а) ўқиш техникаси;
- б) ўзгалар фикри ва матн мазмунини англаш даражаси;
- с) фикрни ёзма тарзда ифодалаш даражаси.

Мавжуд назарий қарашларни умумлаштириб, тадқиқотларимизга таяниб она тили таълимида матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолашда қуйидаги индикаторларга – конструктларга асосланиш мақсадга мувофиқ деб ўйлаймиз: *матнда аниқ ифодаланган маълумотни топа олиш ва тушуниш; матнда ўз маъносиди ишлатилган лексик birlikларнинг маъносини тушуниш; матнда кўчма маънода ишлатилган лексик birlikларнинг маъносини тушуниш; матндаги ибора, мақол, ҳикматли сўзлар маъносини тушуниш; матндаги грамматик воситаларнинг маъноси ва матндаги вазифасини тушуниш; матндаги гапларнинг мазмун-моҳиятини фаҳмлаш; матннинг грамматик қурилишини англаш; матнда очиқ ва яширин ифодаланган маълумотларни тушуниш; матндаги чизма ва диаграммаларда берилган визуал маълумотларни ўқиш; матндаги вербал ва визуал маълумотлар ўртасидаги боғлиқликларни тушуниш; матндаги мазмуний боғланишларни англаш; матннинг ёки унинг қисмларининг умумий маъносини тушуниш; матнни мазмуний блоklarга ажратиш; матнда муаллиф мақсадини аниқлаш; матн зоясини англаш; матн мазмунини тушуниш ва талқин қила олиш; матндаги воқеалар ўртасидаги сабаб-оқибат, зиддият, қийёслаш қонуниятларини идрок қилиш; матндаги фикрлар ва муаллиф нуқтаи назарининг аниқлигини баҳолай олиш; ўқувчининг аввалдан мавжуд билими ҳамда матндан олинган маълумотнинг маълум даражада интеграциялаш; матндан олинган билим ва тушунчаларни амалда татбиқ қила олиш.*

Мазкур конструктлар матнни ўқиб тушуниш метакогнитив жараён эканлигини далиллайди ва улар баҳолашга фойдаланиладиган матнларнинг мавзуси, турлари ва услубига кўра ҳам алоҳидалик касб этади.

Тадқиқотимиз, ўтказган тажриба-синовларимиз натижасида шу аниқ бўлдики, агар конструктдан четлашиш ҳолати кузатилмаса, яъни мумтоз сўз ёки шевага хос сўзни тушуниш сўралмаганда, матнни ўқиб тушунишда **сўз даражасидаги маълумотларни тушунишга** қаратилган топшириқлар ўқувчи томонидан осон, тез ҳал қилинади. Хусусан, матн асосида берилган қуйидаги топшириққа ўқувчиларнинг қарийб 90 фоизи тўғри жавобни топган.

“Ҳаққуш” хикоядаги ака-укалар исмини ёзинг.

Жавоб: _____

Ушбу топшириқлар ёрдамида ўқувчининг матнда аниқ ифодаланган маълумотларни топа олиш, очиқ ифодаланган маълумотларни тушуниш кўникмалари текширилмоқда. Яъни ўқилган матн таркибида сўз ва аниқ тушунча билан боғлиқ ахборотни тушуниш баҳоланмоқда.

⁴¹ Сафарова Р.Ф. Миллий тикланиш шароитида Ўзбекистон мактабларида Она тили таълими назарияси ва амалиёти: пед. фан. док. ... дис. –Тошкент, 1998. – 124-б.

Қуйида *матн даражасидаги* ахборотни тушуниш кўникмасини текширишга қаратилган топшириқлар берилган.

“Ҳаққуш” хикоясининг бош ғоясидан келиб чиқиб, асосий ва ёрдамчи маълумотларни топинг ҳамда мослаштиринг.

<i>а) асосий маълумотлар;</i>	<i>1. Тоғ тасвири.</i>
	<i>2. Икки ака-ука воқеаси.</i>
<i>б) ёрдамчи маълумотлар.</i>	<i>3. Дарёнинг тасвири.</i>
	<i>4. Онанинг меҳрибонлиги тасвири.</i>

А) *а-1,4; б-2,3*; В) *а-2,4; б-1,3*; D) *а-4; б-1,2,3*; Е) *а-2; б-1,3,4*

Ушбу топшириқ ёрдамида матн қисмларини тушуниш, матнни мазмуний блокларга ажратиш билан боғлиқ когнитив жараёнлар текширилади. Ўқувчи тестни бажариш учун матнни яхлит тушуниши, матн қисмларини идрок қилиши лозим. Ушбу топшириқни илк тажрибада ўқувчиларнинг аксарият қисми тўғри ҳал қила олмаган. Бу каби топшириқлар ёрдамида ўрта когнитив даражани текширишимиз мумкинлигини кўрсатади.

Ўқиб тушунишнинг олий даражасини *англаш босқичи* деб ҳисобладик. Негаки бу босқичда инсон психикасидан матнни қабул қилиш билан боғлиқ, қисқа вақтда бир қанча табиий жараёнлар кечади, шунингдек, ўқувчининг ҳаётий тажрибаси, яшаш муҳити, эмоцияларини бошқара олиши билан боғлиқ метакогнитив жараён юз беради. Шу билан бирга қўллай олиш, фойдалана олиш жараёнлари ҳам кузатилади. Қуйида худди шундай топшириқлардан бирини таҳлил қиламиз.

1. Бола дунёга келди. Ота-онаси келишиб унга Юсуф деб исм қўйишди. Бу исм унга ёқар эди. У ўн икки ёшда эди, улар яшайдиган маҳаллада Юсуф деган гиёҳванд, ақли ноқис, безори йигит пайдо бўлди. Шунда ота-она боласининг исмини ўзгартириб келишди. Шу тўғрими?

А. Тўғри Б. Нотўғри

Ушбу топшириқ ҳам матн мазмунини реал ҳаётда қўллай ола билишини текширмоқда. Бу топшириққа жавоб бериш учун матнда келтирилган қуйидаги қисмини идрок қилиш, шунга ўхшаш ҳаётий вазиятда қўллай олиш лозим бўлади.

Ўн ёшга тўлган боланинг исми ёки фамилиясини ўзгартиришга фақат унинг розилиги билан йўл қўйилади.

Ўқиб тушуниш малакасини текширишда фойдаланиладиган топшириқларга қўйиладиган баллар тақсимотини улар текшириладиган кўникмалар, когнитив жараёнларни ҳисобга олиб қуйидагича тавсия этамиз: **Сўз даражасидаги маълумотни тушунишга қаратилган топшириқларни 1 балл** билан, **жумла ва матн даражасидаги маълумотни тушунишга қаратилган топшириқларни 2 балл**, **англаш даражасидаги топшириқларни 3 балл** билан баҳолаш лозим. Мазкур мезонлар тест топшириқлари методикасига кўра ҳам бир-бирдан фарқланиши мумкин.

Қуйида тестологиядаги тажрибаларни умумлаштириб, ўзимиз томонимиздан турли методикада тузилган тест топшириқларини келтирамиз ва ўзига хосликларини изоҳлаймиз.

Бинар тест топшириқлари. Бу тест топшириғи ёпиқ тест топшириқлари сирасига киради. Унда иккита жавоб варианты орқали ўқувчининг билим ва кўникмалари текширилади, ривожлантирилади. Қуйида шундай топшириқлардан намуналарни таҳлил қиламиз.

Қуйидаги ҳукмларни матн мазмунидан келиб чиқиб тўғри ёки нотўғри эканлигини аниқланг.

1991 йилда туғилиш кўрсаткичи ҳозирги кўрсаткичдан анча юқори бўлган.

А. Тўғри Б. Нотўғри

Мазкур тест топшириқлари ёрдамида матнда очиқ ифодаланган маълумотларни тушуниш, матндаги чизма ва диаграммаларда берилган визуал маълумотларни ўқиш, матндаги вербал ва визуал маълумотлар ўртасидаги боғлиқликларни тушуниш, матндаги мазмуний боғланишларни англаш билан боғлиқ бўлган кўникмалар баҳоланмоқда. Илк тажрибаларимизда худди шу услубдаги тестлар орқали ўқувчиларнинг визуал ахборотларни ўқий олишини текширганимизда, тест топширувчилар тўғри жавобни топа олмаган эди. Тажриба-синовимизда иштирок этган ўқувчиларда бу кўникма яхши ривожланганининг гувоҳи бўлдик.

Битта тўғри жавобга эга муқобил жавобли тест топшириғи. Бу ҳам ёпиқ тестлар қаторига киради. Бунда савол ва бир нечта (асосан тўрт ёки бешта) жавоб варианты берилади. Тўғри жавоб битта бўлади.

Матнда ажратиб кўрсатилган “шунингдек” бирлиги матнда қандай мазмунни ифодалаяпти?

А. *Олдинги фикр кейинги фикрнинг хулосаси эканлигини ифодалаяпти.*

Б. *Кейинги фикр олдинги фикрнинг далиллаётганлигини ифодалаяпти.*

Д. *Олдинги фикр кейинги фикрнинг тасдиғи эканлигини ифодалаяпти.*

Э. *Кейинги фикр олдинги фикрнинг давоми эканлигини ифодалаяпти.*

Топшириқ орқали матн қисмларини боғловчи воситалар маъноси ва уларнинг матндаги вазифасини тушуниш, матннинг грамматик қурилишини англаш, матндаги мазмуний боғланишларни англаш, матн қисмларининг умумий маъносини тушуниш, матнни мазмуний блокларга ажратиш кўникмалари текширилмоқда. Мазкур методикадаги тест топшириқларидан ўқувчининг матнда ишлатилган лексик бирликларнинг маъносини тушунишини текшириш мақсадида фойдаланилганда *шуни ҳисобга олиш керак*: дистракторлар – муқобил жавоб вариантлар ўзаро мазмуний яқин, ҳажмий тенг бўлиши, шунингдек, она тилидаги матнни ўқиб тушуниш текширилганида лексик бирликларнинг окказионал маъноси сўралиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Қуйида битта тўғри жавобли муқобил жавобли тест топшириқларининг бошқача услубдаги намунасини таҳлил қиламиз.

Қуйидаги парчада ажратиб кўрсатилган сўзлардан хато қўлланганларини аниқланг. Барчаси тўғри қўлланган бўлса, Д вариантни белгиланг.

1.	Халқимизнинг энг ноёб[А] фазилатларидан бири уни [Б] бир тан, бир жон бўлиб яшашида кўзга ташланади[Э].	Д) Хатолик мавжуд эмас.
----	---	-------------------------

Ушбу топшириқ ёрдамида сўз маъноларини тушуниш ва грамматик шаклларини фарқлаш, уларни нутқда тўғри қўллай олиш кўникмалари текширилмоқда. Бу каби топшириқлардан она тили таълимида фойдаланиш ўқувчиларнинг сўздан тўғри фойдаланиш кўникмасини ривожлантиради.

Бир нечта тўғри жавобга эга муқобил жавобли тест топшириғи. Бу тестлар ҳам ёпиқ тестлар қаторига киради. Унда савол ва бир нечта (беш ва ундан кўп) жавоб варианты берилади. Ҳамда икки ёки ундан кўп тўғри жавоб бўлади. Қуйида худди шундай тестларни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш жараёнида қайси конструкторларни текшириш учун самарали эканлигини, ўзига хослигини таҳлил қиламиз.

Ўзбекистон аҳолисининг ўсишига таъсир қилган омилларни аниқланг. ЭСЛАТМА. Бир нечта тўғри жавоб бўлиши мумкин.

- А. Хориждан кўплаб аҳолининг Ўзбекистонга кўчиб келиши.
- Б. Турмуш даражасининг кўтарилиши.
- Д. Умр давомийлиги кўрсаткичининг турғунлашуви.
- Э. Тиббиёт соҳасидаги ислохотлар.
- Ф. Юртимизга кўплаб инвесторларнинг кириб келиши.

Ушбу топшириқ ёрдамида матн қисмларининг умумий маъносини тушуниш; матндаги мазмуний боғланишларни англаш; матн мазмунини тушуниши каби кўникмалар текширилмоқда. Мазкур тестдан тажрибасиновда илк фойдаланганимизда ўқувчиларнинг кўпчилиги битта жавобни белгилаган, гарчи топшириқда “Бир нечта тўғри жавоб бўлиши мумкин” эслатмаси келтирилган бўлса ҳам. Бу эса таълим контекстида фақат битта жавобли тестлардан фойдаланишнинг оқибатини кўрсатмоқда.

Мослаштиришни талаб қиладиган тест топшириғи. Ушбу методикадаги тестлар ёпиқ ёки очик тарзда берилиши мумкин. Бунда топшириқ шартига биноан тушунча ва ҳукмлар ўзаро мослаштирилади. Мазкур усулдаги топшириқлар матнни ўқиб тушуниш жараёнидаги юқори когнитив жараёнларни текшириш имконини беради. Қуйида мазкур методикадаги топшириқларни таҳлил қиламиз.

Берилган маълумотлар ва унга алоқадор визуал маълумотларни ўзаро мослаштиринг.

ЭСЛАТМА! Жавоб вариантларидан ортиқчаси бор.

<i>Вербал маълумотлар</i>	<i>Визуал маълумотлар</i>
1. 2000 йилда эркакларнинг ўртача умр давомийлиги _____	А. 73.2 ёш Б. 70.8 ёш
2. 2000 йилда аёлларнинг ўртача умр давомийлиги _____	Д. 68.4 ёш

Топшириқ ёрдамида график тасвирда визуал ифодаланган маълумотни илғаш, ўқий олиш текшириляпти. Мазкур тест топшириғига ҳам илк тажрибасиновимизда аксарият ўқувчилар тўғри жавоб бера олмаган. Боиси ушбу услубдаги тестга илк бор дуч келишганидир.

Қисқа жавобни талаб қиладиган тест топшириғи. Бу очик турдаги тест, матн мазмунидан келиб чиқиб, аниқ мазмунли, қисқа жавобни талаб этади. Бу каби тестларнинг имконияти ниҳоятда кенг, лўнда жавобни талаб этадиган барча кўникмаларни текшириш мумкин.

2018 йилги маълумотларга кўра, Ўзбекистон аҳоли сони бўйича дунёда нечанчи ўринда туради?

Жавоб: _____

Бундай топшириқлардан ўқувчининг ўқиб тушуниш кўникмасини ривожлантиришда фойдаланилса, уларда керакли маълумотни ахборотлар ичидан қидириб топа олиш лаёқатини шакллантиради.

Очик қолдирилган ўринларни тўлдиришни талаб этадиган тест топшириғи. Бу ҳам очик тестлар сирасига киради. Бу услубдаги тест топшириқлари ёрдамида сўз даражасидаги маълумотни тушуна олиш текширилади. Қуйида худди шундай тестлардан айримлари билан танишамиз, таҳлил қиламиз.

Матнда ажратиб кўрсатилган ўринга қуйида берилган сўзлардан мазмуний ва грамматик жиҳатдан энг мосини қўйинг.

ҲАЙДОВЧИЛИК ГУВОҲНОМАСИ

Биринчи автомобиль Германия кўчаларида пайдо бўлди, лекин ҳайдовчиларнинг _____ [1] туфайли тез-тез кўнгилсиз воқеалар рўй бера бошлади. Шунда Германияда _____ [2] журналлардан бири шундай таклиф киритади. Унга кўра полиция машина эгасига гувоҳнома беришдан олдин унинг машина ҳайдашни билиш-билмаслигини текшириб кўриши ва шундан сўнгина гувоҳнома бериши керак бўлади. Дунёда биринчи ҳайдовчилик гувоҳномаси шу тариқа Германияда 1910-йилдан бошлаб жорий этилган.

хушёр бўлмаган, истеъдодсиз эканлиги, тажрибасизлиги, бесўнақай эканлиги, чоп этиладиган, ёзиладиган, тақдимот қилинадиган, берилган.

Ушбу топшириқ ёрдамида сўз маъноларини тушуниш ва грамматик шаклларини ҳал қилиш, уларни тўғри қўллай олиш кўникмалари текширилмоқда. Умуман, матнни, унда қўлланган бирликларни лексик ва грамматик жиҳатдан тўғри ҳал этиш баҳоланмоқда.

Кенгайтирилган жавобни талаб қиладиган тест топшириғи ҳам очик тестлар сирасига киради. Бу услубдаги тест топшириқлари ёрдамида *матн даражасидаги маълумотни тушуна олиши ҳамда англаш* текширилади. Ушбу услубдаги тест топшириқлари метакогнитив жараёни текширишга хизмат қилиши билан алоҳида аҳамиятли. Қуйида худди шундай тестлардан бири билан танишамиз, таҳлил қиламиз.

Муаллиф ҳикояда “Ўзбекнинг соддаси” деб кимни назарда тутяпти? Бу соддаликми?

ЭСЛАТМА. Фикрларингизни лўнда, ихчам ифодаланг, 20 та сўздан ошиб кетмасин.

Жавоб: _____

Мазкур тест топшириғи орқали ўқувчининг матн ғоясини англаш; ўқувчининг аввалдан мавжуд билими ҳамда матндан олинган маълумотни

маълум даражада интеграциялаш; матн билан ишлаётганда ўзларининг шахсий фикрлари ва тажрибаларидан фойдалана олиш; матндаги маълумотларни ташқи маълумотлар билан боғлаб таҳлил қила олиш; матндан олинган маънони ўзининг борлиқ ҳақидаги тасаввурлари билан боғлаш каби кўникмаларини баҳоляпти. Бундай узун жавобни талаб қиладиган топшириқлардан минглаб талабгорлар иштирокида ўтказиладиган сумматив баҳолашда фойдаланиш ўқувчиларнинг жавобларини текширишда кўп вақт сарфланишига олиб келади.

Шулар билан бирга, ўқувчиларда ўқиб тушуниш малакасини ривожлантириш ва баҳолашда сермахсул бўлган қуйидаги услубдаги тест топшириқларидан фойдаланишни тавсия этамиз.

1. Расмли тест топшириқлари. Уларда муайян фалсафий мазмун ташийдиган суратлар орқали ўқувчиларнинг кўрган воқеликни тушуниши текширилади. Бундай топшириқлардан фойдаланиш ўқувчида ҳаётда дуч келадиган реал воқеликни англаши, вазиятга мос ҳаракатланиши каби кўникмаларни ривожлантиради.

Ушбу суратни томоша қилиб, нимани тушунганингизни лўнда қилиб ёзинг.

Жавоб: _____

Мазкур топшириқда ўқувчи кўрган суратининг мазмунини англаши учун ҳаётий тажрибалари ва тушунганларини интеграция қилиши лозим. Бундай топшириқлардан фойдаланиш ўқувчи тасаввур оламининг кенгайиши, тафаккур даражасининг юксалишига олиб келади.

2. Хатони тўғрилаш тестлари. Уларда парча таркибида хато шакллантирилган гапларни, бирикмаларни тўғрилаш сўралади.

Қуйидаги парчада ажратиб кўрсатилган мазмунан ва грамматик жиҳатдан нотўғри шакллантирилган гапни тўғриланг.

Жорий йилда жамоат транспортини ривожлантириш борасида бир қанча ишлар амалга оширилди, такси хизматини жорий этишнинг қонуний тартиблари белгиланди. Шу ўринда шуни таъкидлашимиз керакки, **лицензиясиз йўловчиларни ташиш қонунга хилоф.**

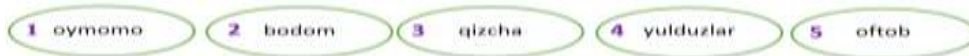
Жавоб: _____

Бундай топшириқлар орқали ўқувчида матннинг грамматик тузилишини англаши текширилади. Шунингдек, бундай топшириқлардан фойдаланиш ўқувчида жумла тузиш, матнни грамматик ва мазмуний бутунлик сифатида ҳис қилиш кўникмалари ривожлантирилади.

3. Чизмали тест топшириқлари. Уларда матннинг мазмуний блокларини ифодалаган таянч тушунчалар рақамланган чизмаларда берилади.

Мазкур таянч тушунчаларни матн мазмунига мос тарзда кетма-кет жойлаштириш сўралади.

“Оқ, ойдин кечалар” ҳикоясида келтирилган тушунчаларни асар мазмунидаги ўрнидан келиб чиқиб кетма-кетликда жойлаштиринг.

Жавоб:

Бундай топшириқлар орқали ўқувчида матнни мазмуний блоklarга ажратиш кўникмаси текширилади. Бу каби тестлардан фойдаланиш ўқувчида матн таркибидаги ҳар бир бирликнинг матндаги ўрнини англаш, матнни қисмларга ажратиш, уни мазмуний бутунлик сифатида англаш кўникмаларини ривожлантиради.

Умуман, ўқувчиларнинг она тилидаги матнларни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш жараёнида фойдаланиладиган топшириқлар мазмуни ва методикасига алоҳида эътибор бериш шарт. Мазмунга мос топшириқ методикасини танлаш ўқувчининг когнитив даражасини тўғри ташхислаш, баҳолаш имконини беради.

Диссертациянинг «**Ўқувчиларнинг ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш самарадорлиги**» деб номланувчи учинчи бобида ўқувчиларнинг она тилидаги матнларни ўқиб тушуниш малакасини баҳолашда фойдаланиладиган топшириқларни тажриба-синовдан ўтказиш мазмуни, тажриба-синов натижалари келтирилган.

Тажриба-синов ишларининг мақсадини амалга ошириш учун қуйидаги вазифалар бажарилди: ўқитувчилар ўртасида сўровнома ўтказилди; ўқитувчилар ишлаб чиқилган илмий-методик тавсиялар билан таништирилди; ишлаб чиқилган илмий-методик тавсиялар дарс жараёнига тўлиқ татбиқ этилди; олинган натижалар асосида ишлаб чиқилган илмий-методик тавсиялар такомиллаштирилди; битирувчи синфларнинг ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш орқали ўқиб тушуниш кўникмасини шакллантиришнинг ёритилмаган қирралари аниқланди ва уларни шакллантириш учун методик тавсиялар берилди.

Ҳисоблаш қулай бўлиши учун репрезентатив равишда тажриба-синов ўтказган ҳар бир мактабдан иккитадан синф олиб 274 нафар нафар ўқувчи билан ўтказилган синов натижалари кўриб чиқилди. Шундан тажриба гуруҳида 147 нафар ва назорат гуруҳида 127 нафар ўқувчи қатнашди.

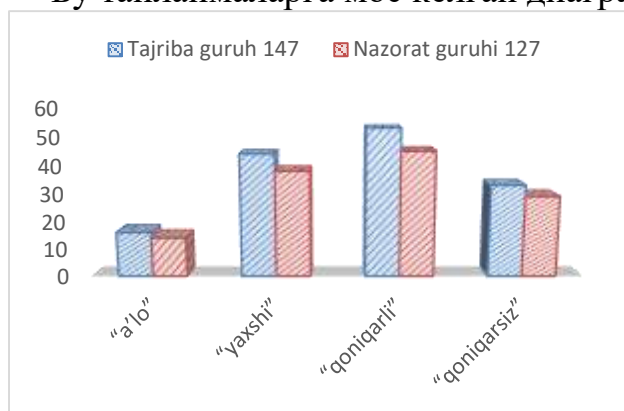
Битирувчи синф ўқувчиларида ўқиб тушуниш малакасини шаклланганлик даражасининг тажриба боши ва якунидаги самарадорлик кўрсаткичлари қуйидагича жадвалда акс этган:

Битирувчи синф ўқувчиларида ўқиб тушуниш малакасини шаклланганлик даражасининг тажриба боши ва якунидаги самарадорлик кўрсаткичлари

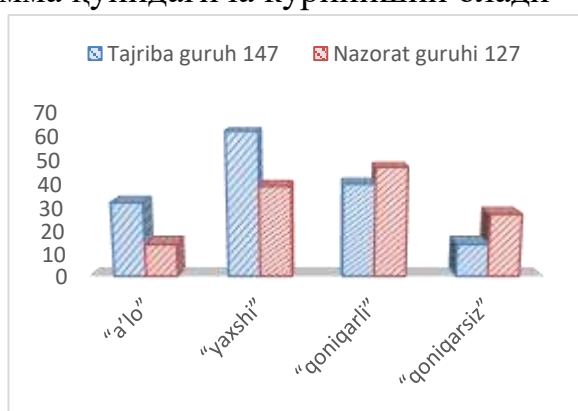
1-жадвал

Тажриба даври	Гуруҳ тури	Ўқувчилар	Ўзлаштириш даражалари			
			“аъло” (5)	“яхши” (4)	“қониқарли” (3)	“қониқарсиз” (2)
Тажриба бошида	Тажриба гуруҳ	147	16	44	53	33
	Назорат гуруҳ	127	14	38	45	29
Тажриба якунида	Тажриба гуруҳ	147	32	62	40	14
	Назорат гуруҳ	127	14	39	47	27

Бу танланмаларга мос келган диаграмма куйидагича кўринишни олади

2-расм. Тажриба боши

3-расм. Тажриба якуни

Олинган натижаларни жадвал кўринишида ёзамиз.

2-жадвал

Гуруҳлар / мезонлар	Тажриба гуруҳи (N _T =148)	Назорат гуруҳи (N _X =127)
Баҳоларнинг ўртача арифметик қиймати	$X_T^* = 3,76$	$X_X^* = 3,31$
Самарадорлик коэффиценти	$\eta = 1,13$	
Танланма дисперция	0,53	0,59
Ўрта қиймат стандарт хатоликлари	$S_T = 0,81$	$S_X = 0,86$
X^* нинг ишончилилик ораликлари	$3,62 < a_x < 3,90$	$3,15 < a_y < 3,47$
Вариация кўрсаткичлари	23,89%	29%
Стьюдент статистикаси	$T = 4$	
Статистика озодлик даражаси	$K = 273$	
Критерий хулосаси	$T = 4 > 1,96$ бўлди, X_1 қабул қилинди	

Энди тажриба-синов ва назорат гуруҳларидаги таълим услуби хилма-хил бўлган фаразимишга зид бўлган ҳолни кўрамиз.

$$K_0 : \Phi_x = \Phi_y$$

Бунда иккита бош тўплам тақсимотини тақсимлаш бир-бирига тўғри келади.

Берилган α қийматдорлик даражасида H_1 : - бош тўплам нормал тақсимланган деган гипотезани текшириш учун аввал назарий частоталарни кейин эса Пирсоннинг мувофиқлик критерийси - X_n^2 -квадрат бўйича (1) ва (2) тизимлар асосида қуйидаги формула бўйича ҳисоблаймиз:

$$X_{n,m}^2 = \frac{1}{n \cdot m} \sum_{i=1}^4 \frac{(nm_i - mn_i)^2}{m_i + n_i} = \sum_{i=1}^4 \frac{(m_i - n_i)^2}{m_i + n_i}.$$

Формулasi асосида $X_{n,m}^2 \approx 15,45$ га тенг.

Ушбу мезон бўйича озодлик даражалари $v = 4 - 1 = 3$ га тенг, X_n^2 -квадрат тақсимотининг жадвали бўйича критик нуқтани топамиз. $p = 0,95$ учун ишончлилик эҳтимоли

$$T_{0,95}(3) = T_{0,95}(3) = 7,815 \text{ га тенг.}$$

Бир томонлама критерий нолинчи гипотезани икки томонлама критерийга қараганда “қатъият билан” рад этгани учун ўнг томонлама критик соҳа қурамыз. Ўнг томонлама критик соҳа қуйидагига тенг.

$$X_{n,m}^2 = 15,45 > 7,815 = T_{0,95}(3)$$

Бундан X_n^2 -квадрат тақсимот критик нуқтадан катта бўлгани учун нолинчи гипотеза рад этилди.

Демак, битирувчи синф ўқувчиларида ўқиб тушуниш малакасини баҳоловчи топшириқлар асосида ўқиб тушуниш кўникмасини баҳолаш валид ҳамда ишончли. Шунингдек, ушбу топшириқлар ёрдамида ўқиб тушуниш кўникмасини шакллантириш самарадордир.

ХУЛОСА

1. Таълим тизими “олтин учбурчак”дан иборат. ДТС, ўқитиш жараёни ва баҳолаш. Шулардан баҳолаш таълимнинг мақсадга эришилганини белгиловчи педагогик ўлчовлардир. Агарда она тили таълимида ҳар бир нутқий малакаларни баҳолаш мезонларини ишлаб чиқилса, ўқитиш табиий тарзда шу мезонларга мослашади, ўқувчиларда мулоқот малакалари, тушуниш ва тушунтириш кўникмалари ўз-ўзидан ривожланаверади.

2. ДТС ва ўқув дастурларида битирувчиларнинг она тилидаги матнларни ўқиб тушуниш юзасидан белгиланадиган минимум талабларни ўзгартиришга эҳтиёж бор, чунки белгиланган меъёрлар етарли даражада эмас. Шунинг учун янги авлод ДТС ва ўқув дастурларида ўқувчининг она тилидаги матнларни ўқиб тушуниш малакасини ривожлантириш юзасидан аниқ меъёрлари ва мезонларини белгилаш шарт.

3. Она тилидаги матнларни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш учун тузилган тест топшириқларини назарий экспертиза қилиш топшириқлар сифатининг ошишига хизмат қилади.

4. Битирувчи синф ўқувчиларининг она тили таълимида ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш мазмуни матнни тушуниш кўникмасини ривожлантириш қонуниятларига асосланади. Шу боис, она тилидаги матнни ўқиб тушуниш

даражасини баҳолашда топшириқлар мазмунини қуйидагича белгилаш самарали бўлади:

асосан жумла ва матн даражасидаги маълумотларни тушунишни ҳамда англаш даражасини текширишга қаратилган топшириқлардан фойдаланиш, шунингдек, қисман сўз даражасидаги маълумотни тушунишга қаратилган топшириқлардан фойдаланиш керак.

5. Ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш мезонларини белгилашда топшириқлар қайси когнитив даражани текширишига қараб баҳоланиши лозим. Шунинг учун баҳолаш мезонларини қуйидагича тавсия этамиз:

Сўз даражасидаги маълумотни тушунишга қаратилган топшириқларни 1 балл билан; жумла ва матн даражасидаги маълумотни тушунишга қаратилган топшириқларни 2 балл билан; англаш даражасидаги топшириқларни 3 балл билан баҳоланиши керак.

6. Битирувчи синф ўқувчиларининг она тилидаги матнларни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш жараёнида фойдаланиладиган топшириқларнинг мазмунига мос топшириқ методикасини танлаш ўқувчининг когнитив даражасини тўғри ташхислаш, баҳолаш имконини беради.

7. Она тили таълимида ўқувчилар тил ўрганувчиси эмас, балки етказувчиси, тил соҳиби бўлганлиги боис топшириқ методикаси тўғри танланмаса, тескари натижа бериши – матнни ўқиб тушуниш зерикарли ва жуда оддий юмушга айланиши мумкин. Бу эса таълимга салбий таъсирини ўтказади.

8. Тажриба-синов натижалари асосида мамлакатимиз таълим тизимида катта таъсир кучига эга олий таълим муассасларига кириш синовларида ўқувчиларнинг ўқиб тушуниш малакасини баҳолашни жорий қилиш тавсия қилинади. Негаки бу ўқувчиларда тушуниш малакасини ривожланишига олиб келади.

9. Ўқувчининг она тилидаги матнларни ўқиб тушуниш малакасини баҳолашда, умумий ўрта таълимда ўқувчининг ўқиб тушуниш кўникмасини ривожлантиришда янгича методика асосида ишлаб чиқилган топшириқлардан самарали фойдаланиш уларда турли нутқ услубларига доир матнларни ўқиб, ундаги эҳплит (очик ифодаланган) ва имплицит (яширин ифодаланган) маънони ҳамда матн муаллифининг мақсадини тўғри англай олиш, “сабаб-оқибат”, “шакл ва мазмун мутаносиблиги”, “инкорни инкор қилиш”, “қиёслаш”, “изчиллик” каби фалсафий қонуниятларни ҳаётда қўллай олиш лаёқатини, ҳаётга вазиятга тўғри баҳо бера олиш фазилатини шакллантиради ва ахборот майдонидаги турфа мавзудаги матнларни тўғри фаҳмлаш, ҳолис баҳо бера олиш кўникмасини ривожлантиради.

ТАВСИЯ ВА ТАКЛИФЛАР

Она тили таълимида битирувчи синфлар ўқувчиларининг ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш борасида олиб борган илмий изланишларимиз қуйидаги тавсияларни ишлаб чиқиш учун асос бўлди:

1. Битирувчи синфларнинг ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш учун топшириқлар тузиладиган матнлар тузилиш жиҳатидан яхлит, яхлит бўлмаган ёки аралаш типдаги матнлар бўлиши керак.

2. Битирувчи синфларнинг ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш учун фойдаланиладиган топшириқда ўқувчидан махсус билимни (математик амалларни, кимёвий реакцияларни, физик масалаларни ечиш кабиларни) талаб этмаслик, балки тушуниш даражасини текшириш керак.

3. Она тилидаги матнни ўқиб тушуниш малакасини баҳолаш конструктлари ва тест топшириқлар методикаси ўзаро қуйидагича бўлиши мақсадга мувофиқ.

Индикаторлар	Топшириқлари методикаси
матнда аниқ ифодаланган маълумотни қидириб топа олиш ва тушуниш; матнда очик ифодаланган маълумотларни тушуниш.	<i>қисқа жавобни талаб қиладиган очик тест топшириғи</i>
матндаги тил бирликларнинг вазифаси ва маъносини тушуниш, идрок қилиш; матндаги мазмуний боғланишларни англаш; матндаги воқеалар ўртасидаги сабаб-оқибат, зиддият, қиёслаш қонуниятларини идрок қилиш.	<i>битта ёки бир нечта тўғри жавобга эга муқобил жавобли тест топшириғи; очик қолдирилган ўринларни тўлдиришни талаб этадиган тест топшириғи</i>
матнда яширин ифодаланган маълумотларни тушуниш; матндан олинган билим ва тушунчаларни амалда татбиқ қила олиш.	<i>бинар тест топшириғи (ҳукми тўғри ёки нотўғри эканлигини тасдиқловчи жавоб вариантларидан иборат бўлади)</i>
матндаги вербал ва визуал маълумотлар ўртасидаги боғлиқликларни тушуниш; матннинг ёки унинг қисмларининг умумий маъносини тушуниш; матнни мазмуний блокларга ажратиш.	<i>мослаштиришни талаб қиладиган тест топшириғи битта ёки бир нечта тўғри жавобга эга муқобил жавобли тест топшириғи; чизмали тест топшириғи; хатони тўғрилаш тестлари</i>
матнда муаллиф мақсадини аниқлаш; матн ғоясини англаш; матн мазмунини тушуниш ва талқин қила олиш; матндаги фикрлар ва муаллиф нуқтаи назарининг аниқлигини баҳолай олиш; матндан олинган билим ва тушунчаларни амалда татбиқ қила олиш.	<i>кенгайтирилган жавобни талаб қиладиган очик тест топшириғи; расмли тест топшириғи</i>

**ONE-TIME ACADEMIC COUNCIL ON THE BASIS OF SCIENTIFIC
COUNCIL OF GRANTING SCIENTIFIC DEGREE
DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 UNDER TASHKENT STATE UNIVERSITY OF
UZBEK LANGUAGE AND LITERATURE NAMED AFTER ALISHER
NAVAI
TASHKENT STATE UNIVERSITY OF UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE NAMED AFTER ALISHER NAVA I**

ABDIRAIMOV SHOHRUH SAMAD UGLI

**SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL BASIS OF ASSESSMENT OF
READING COMPREHENSION SKILL IN MOTHER TONGUE
EDUCATION**

13.00.02 – Theory and methods of education (Uzbek)

**ABSTRACT OF THE DOCTOR OF PHILOSOPHY (PHD) DISSERTATION IN
PEDAGOGICAL SCIENCES**

Tashkent – 2022

The theme of the Doctor of Philosophy (PhD) dissertation is registered in the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan with the number B2021.2.PhD/Ped2517.

The dissertation has been completed at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature.

The abstract of the dissertation available in three languages has been put (Uzbek, English, Russian (resume)) on the webpage of Scientific Council www.navoiy-uni.uz and on the Informational and Educational Portal "Ziyonet" (www.ziyonet.uz).

Research advisor: **Mengliyev Bakhtiyor Rajabovich**
Doctor of philological sciences, professor

Official opponents: **Safarova Rokhatoy Gaybullayevna**
Doctor of pedagogical sciences, professor

Nurullayeva Shahlo Uktamovna
Doctor of pedagogical sciences, docent

Leader organization: **Tashkent region, Chirchik State Pedagogical Institute**

The defense of the dissertation will be held at the Scientific Council granting scientific degree *.DSc. 03/30.12.2019.Phil.19.01*, under Tashkent State University of Uzbek language and literature named after Alisher Navai on the date 22 02 2022, at 10:00 o'clock. (Address: 100100, Tashkent city, Yusuf Khos Hojib street, 103. Phone: (99871) 281-45-11; e-mail: info@navoiy-uni.uz).

The dissertation is available at the Information Resource Center of Tashkent State University of Uzbek language and literature named after Alisher Navai. (Registered with No 858). (Address: 100100, Tashkent city, Yusuf Khos Hojib street, 103. Phone: (99871) 281-45-11).

The abstract of the dissertation was distributed on 2022 "10" "02".

(Register Protocol No. 1 2022 "10" "02".

Q.B. Yuldashev
The Chairman of the one-time Scientific Council on awarding Scientific degrees, doctor of pedagogical sciences, professor

Q.U.Pardaev
The Scientific secretary of one-time Scientific Council on awarding scientific doctor of philological sciences

 S.Ashirboev
The chairman of one-time scientific seminar at the scientific council awarding scientific degrees, doctor of philological sciences, professor

INTRODUCTION (Annotation of Doctor of Philosophy (PhD) dissertation)

Relevance and necessity of the dissertation topic. Advanced achievements have been made in language teaching and assessment around the world. From the middle of the twentieth century, special attention was paid to the teaching and evaluation of language, which is a tool of communication between people. By the 1970s, research centers were established to assess language learning and proficiency. While test systems such as IELTS in the UK, TOEFL in the United States and CEFR in Europe serve to assess English and other Romance-German as a second or foreign language, SAT in the United States, GCSE in the UK, A-level, EGE in the Russian Federation and systems for assessing the level of speaking skills in the mother tongue. These assessment systems focus on testing practical skills and speaking skills.

A number of scientific studies have been conducted on the development of speech concept in world language teaching methods, assessment of acquired skills, determination of assessment methods and tools, and testology. In particular, the important competencies that students should acquire in mother tongue education: speech competence, theoretical foundations of linguistic competence have been developed, research has been conducted to determine the domain, sub-domain, constructions of speech skills assessment, research results are used in assessment systems and mother tongue education. At the same time, in recent years, scientific research has been conducted on methods of effective assessment of practical skills. As a result, we are witnessing the further development of society.

In recent years, special attention has been paid in our country to the development of communicative competence in the teaching of the mother tongue. In addition, the principle that “The need to make Uzbekistan globally competitive in the field of science and intellectual potential”⁴² identified a number of tasks that need to be addressed by the methodology of teaching Uzbek language. It is important to develop theoretical and methodological bases for the development of students' communicative competence in the teaching of mother tongue on the basis of cognitive-pragmatic approach, to develop theoretical and methodological bases for the assessment of communicative skills in mother tongue teaching. However, the development of the basics of the theory of assessment in the teaching of mother tongue in our country, the improvement of methods of assessment is looked over by scientific community. That is why in the teaching of the native language there is an emphasis on secondary skills - the ability to analyze the text linguistically. This suggests that there are a number of issues in mother tongue education that need to be addressed in terms of content, format and criteria. For this reason, one of the communicative skills is the development of scientific and methodological bases for the assessment of reading comprehension skills.

This dissertation serves to some extent to ensure the implementation of the resolution of the Presidential Decree No. 5850 of October 21, 2019 "On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state

⁴² President Shavkat Mirziyoyev's Address to the Oliy Majlis. – Xalq suzi. December 23, 2017, No. 258.

language", Presidential decree-5953 of March 2, 2020 "On the state program for the implementation of the Action Strategy for the five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021 in the" Year of Science, Enlightenment and Digital Economy", Presidential decree No- 6084 of October 20, 2020 "On measures to further develop the Uzbek language and improve language policy in the country", Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On measures to organize international research in the field of education quality assessment in public education" To some extent, this dissertation serves to ensure the implementation of the tasks set out in other regulations related to this activity.

The relevance of the topic to the priorities of scientific research in the country. The research of the dissertation is carried out in accordance with the priority of the development of science and technology of the republic I. "Social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state, the formation of a system of innovative ideas and ways to implement them."

The degree to which the problem has been studied. Research has been conducted in our country on the development of knowledge, skills and abilities of students in general secondary education, the content of assessment of the level of compliance with the minimum qualification requirements set by the State Education Standards, the methodology of assignments used in assessment. We can group these studies according to their direction, essence and significance as follows:

research on the content of the assessment of the level of compliance with the qualification requirements established by the State Educational Standards in general education subjects and the methodology of tasks used in the assessment. In particular, The scientific works of researchers such as Sh.J.Yusupova⁴³, R.G.Safarova⁴⁴, R.Q.Karimov⁴⁵, Z.N.Matyakubova⁴⁶, G.Q.Hasanova⁴⁷, M.J.Asqarova⁴⁸, G.A. Asilova⁴⁹, A.T.Gulboyev⁵⁰, G.K. Hasanova⁵¹, O.Madayev, K.Nazarov, K.Jalilov⁵², J.Tolipova, Z.Z.Mirvaliyev, M.Sh.Zakirova, O.Mavlonov can be included in them;

⁴³ Yusupova Sh.J. Introduction of advanced pedagogical technologies in increasing the effectiveness of mother tongue education (non-traditional methods and use of computers): PhD dissertation. - Tashkent, 1998. – P. 110.

⁴⁴ Safarova R.G. Theory and practice of mother tongue education in schools of Uzbekistan in the context of national recovery: DSc dissertation. –Tashkent, 1998. – P. 236.

⁴⁵ Karimov R.Q. Pedagogical bases of monitoring of the state educational standards of general secondary education: PhD dissertation. –Tashkent: 2006. – P. 181.

⁴⁶ Matyakubova Z.N. The method of using multiple-choice test items in the assessment of students' knowledge (on the example of general biology): PhD dissertation. –Tashkent: 2000. – P. 132.

⁴⁷ Hasanova G.K. Pedagogical bases of formation of skills of assessment and diagnostics of the activity in primary school pupils: PhD dissertation. –Tashkent: 2009. – P. 136.

⁴⁸ Asqarova M. J. Improving the principles of composing test assignments for the course of algebra in grades 7-9: PhD dissertation. - Fergana: 1998. – P. 141.

⁴⁹ Asilova G.A. Pedagogical conditions for the use of elective tests in general secondary education: PhD dissertation - Tashkent: 1998. – P. 137.

⁵⁰ Gulboev A.T. Continuous professional development of teachers through pedagogical diagnostics: PhD dissertation. - Tashkent, 2010. – P. 130.

⁵¹ Hasanova G.K. Pedagogical bases of formation of skills of assessment and diagnostics of the activity in primary school pupils: PhD dissertation. –Tashkent: 2009. – P. 119.

⁵² Jalilov K .. Fundamentals of evaluation theory. –Tashkent: Akademnashr 2020. – P. 252.

research on the development and assessment of speech skills in mother tongue teaching methods. We can include the works of the researchers such as H.Nematov, A.Nurmonov, N.Mahmudov, B.Mengliyev, B.Tukhliyev, O.Rozikov, Sh.J.Yusupova⁵³, A.Y.Bobomurodova⁵⁴, N.A.Qosimova⁵⁵, Sh.Sh.Yuldasheva⁵⁶, I.A.Azimova⁵⁷, M. Saidov⁵⁸, T.U.Ziyodova⁵⁹, N.H.Sattarova⁶⁰, M.Z.Hamdamaova⁶¹, A.K.Nisanbayeva⁶², N.G.Alaudinova⁶³, M.R.Hazratqulov⁶⁴, K.M.Mavlonova⁶⁵, N.Z.Umarova⁶⁶ and G.H.Hamroyev⁶⁷;

research on the methodology and criteria for assessing reading comprehension in mother tongue education. Although no specific research on pedagogical dimensions in this area has been published, certain views are presented in dissertations, manuals and pamphlets. In particular, the doctoral dissertation of the scientist R.G.Safarova⁶⁸ provides relevant recommendations on the criteria and technologies for assessing speech skills and competencies. Y.Sh.Yuldasheva's⁶⁹ research also contains theoretical views on the criteria for determining the level of knowledge of the state language, the assessment of the level of speaking skills. In addition, the manual published by A.Ismailov and others provides information on the content of the assessment of reading comprehension, the methodology of tasks used in the assessment, as well as examples of assignments based on various texts.

⁵³ Yusupova Sh.J. Scientific and methodological bases of developing students' thinking in modern Uzbek literary language lessons (on the example of academic lyceums): DSc dissertation. - Tashkent, 2005. – P. 250.

⁵⁴ Bobomurodova A.Y. Use of games and assignments in the process of mother tongue education: PhD dissertation - Bukhara, 1995. – P. 135.

⁵⁵ Qosimova N.A. Enriching students' speech with synonyms in the process of mother tongue education: PhD dissertation - Tashkent, 1998. – P. 145.

⁵⁶ Yuldasheva Sh.Sh. Scientific and methodological bases of developing students' speaking skills in the state language education. (On the example of academic lyceums where education is conducted in the Karakalpak language): PhD dissertation - Tashkent, 2008. – P. 133.

⁵⁷ Azimova I. Psycholinguistic study of the semantic perception of newspaper texts in Uzbek: a monograph. – Tashkent, 2019. – P. 158.

⁵⁸ Saidov M. Assignments that develop thinking in the process of teaching the native language in the 5th grade of Uzbek schools and methods of their use: PhD dissertation. - Tashkent, 2000. – P. 119.

⁵⁹ Ziyodova T.U. The process of increasing students' vocabulary in the process of mother tongue education: PhD dissertation –Tashkent, 1995. – P. 140.

⁶⁰ Sattarova N.X. Improving students' essay writing skills (in the process of teaching 5th grade mother tongue): PhD dissertation- Tashkent: 1998. – P. 141.

⁶¹ Hamdamova M.Z. System of oral and written speech development of 1st and 2nd grade students: PhD dissertation. - Tashkent: 1998. – P. 160.

⁶² Nisanbaeva A.Q. Methodological bases of developing students' speech through text in Uzbek language lessons (on the example of schools with Kazakh language of instruction): PhD dissertation –Tashkent, 1995. – P. 160.

⁶³ Alavutdinova N. G. Methods of developing creative thinking skills in mother tongue lessons (on the example of 5th grade): PhD dissertation. –Tashkent, 2008. – P. 156.

⁶⁴ Hazratqulov M.R. The role of essays in literary education and the scientific and methodological basis of its organization: PhD dissertation - Tashkent: 2018. – P. 154.

⁶⁵ Mavlonova K.M. Improving the methodology of teaching the native language by integrating it with the literary science through the literary text: PhD dissertation. - Tashkent: 2019. – P. 142.

⁶⁶ Umarova N.Z. Methods of using modern technologies in the development of students' written speech in Uzbek (in Russian-speaking groups of technical universities): PhD dissertation –Tashkent: 2007. – P. 135.

⁶⁷ Hamroyev G.H. Improving the methodological support of teaching materials on phonetics in the general secondary education system: PhD dissertation. - Samarkand: 2019. – P. 124.

⁶⁸ Safarova R.G. Theory and practice of mother tongue education in schools of Uzbekistan in the context of national recovery: DSc dissertation. –Tashkent, 1998. – P. 236.

⁶⁹ Yuldasheva Sh.Sh. Scientific and methodological bases of developing students' speaking skills in the state language education. (On the example of academic lyceums where education is conducted in the Karakalpak language): PhD dissertation - Tashkent, 2008. – P. 133.

However, the criteria for assessing the ability of general secondary school graduates to read and understand the text in their native language, the methodology of assignments, the impact of assessment on education were not discussed. The developed assignments were not tested. This indicates the level of importance of scientific research.

Research on the methodology and criteria for assessing reading comprehension skills in mother tongue education. Although no specific research on pedagogical dimensions in this area has been published, certain views are presented in manuals and pamphlets. In particular, the manual published by A. Ismailov and others provides information on the assessment of reading comprehension, the content and methods of assignments used in the assessment, as well as examples of assignments based on various texts. However, the criteria for assessing the ability of general secondary school graduates to read and understand the text in their native language, the methodology of assignments, the impact of assessment on education were not discussed. The developed assignments were not tested. This indicates the level of importance of scientific research.

In world pedagogy, the assessment of language skills from the methodology of language teaching is developing as a separate field, in which a number of studies have been conducted. In particular, the methodology of teaching English has a high level of experience in assessing language skills and speaking skills. In this regard, researchers such as L. L. F. Bachman⁷⁰, Charles Stansfield⁷¹, Julie Sugarman and Leslie Villeges⁷², J. Charles Alderson⁷³, Shihab Jimaa, Brown Colin M, Hagoort P, Meyena Singhal, Arthur Hughes, Tim McNamara, H. Douglas Brown can be singled out. In recent years, scientific research has been conducted in Russian pedagogy. In particular, research is being conducted at the Federal Institute of Pedagogical Measurements under the leadership of I. P. Sibulko⁷⁴, the achievements are being implemented in the Unified State Examination System. It is also mentioned in the works of such scientists as T. G. Egerov, S. A. Semenovskaya, Sh. D. Noralieva.

In general, the research serves as a solution to the problems associated with the assessment of reading comprehension skills facing the mother tongue teaching methodology.

The relevance of the work to government programs or research work plans. The research of the dissertation was carried out in accordance with the plan of perspective research work of the Department of Linguodidactics of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature "Improvement of modern methods of teaching the native language."

⁷⁰ L. F. Bachman. Fundamental considerations in language testing. Oxford University Press, 1995. – P. 398.

⁷¹ Charles Stansfield. Standards-Based Assessment in the Native Language: A Practical Guide to the Issues. Melissa Bowles University of Illinois at Urbana-Champaign and Charles W. Stansfield Second Language Testing, Inc. January 2008.

⁷² Julie Sugarman va Leslie Villeges. Native Language Assessments for K-12 English Learners JUNE 2020 https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/MPI-native-lang-assessments_FINAL.pdf

⁷³ J. Charles Alderson. Assessing Reading. Cambridge University Press 2000.

⁷⁴ Tsybulko I. P., et al. Methodical recommendations for assessing the performance of the final interview tasks in the Russian language, Federal Institute for Pedagogical Measurements, 2018.

The purpose of the study is to develop a scientific-theoretical and methodological framework for assessing the reading comprehension skills of graduates of general secondary education in mother tongue education, as well as assessment criteria.

Research objectives:

study, analysis and generalization of scientific and didactic sources on the subject, as well as theoretical and methodological description of the assessment of the ability of general secondary school graduates to read and understand the text in the native language in mother tongue education;

to study the current state of assessment of graduates' reading and comprehension skills in the native language and to provide scientific and pedagogical conclusions;

development of scientific and methodological bases of assessment of reading comprehension skills in mother tongue education and compilation of test task specifications;

provide methodological advice on the formation and examination of tasks used in the assessment of speech skills in mother tongue education.

The object of research is the process of assessing the reading comprehension skills of general secondary school graduates in mother tongue education.

The subject of the research is the content, purpose, scientific-theoretical bases, methods and tools for assessing the ability of general secondary school graduates to read and understand the text in the native language in mother tongue education

Research methods. The dissertation uses the methods of comparative-critical study, questionnaire, question and answer, survey, observation, analysis, mathematical and statistical processing.

The scientific novelty of the research is:

the mechanism for assessment of reading comprehension skills which the content of the tasks designed to understand verbal and visual information, to understand the essence of the text, to realize the important idea or main focus expressed in it, has been found to assess students reading literacy skills more accurately, conveniently and reliably than in practice;

in determining the criteria for assessing the ability to read and comprehend texts written in the native language in different styles, the situation in which the student may encounter different situations in life, social relations, speeches are taken into account, thus it is regarded logically correct to use cognitive-pragmatic approach in assessment;

educational reading comprehension tasks developed in accordance with the content of the assessment of reading comprehension skill in the native language, when used in practice, it has been proved the student is able to read texts on different speech styles, to understand explicit and implicit meaning and the purpose of the author;

theoretical and methodological bases of assessment of reading comprehension skills of graduates of general secondary education are improved on the principles of logic, accuracy, objectivity, authenticity, user friendly.

The practical results of the study are follows:

developed a specification for the assessment of the ability to read and understand the native language in the final state certification of the mother tongue and entrance exams to higher education institutions;

The results of the research were used in the development of curricula and working curricula for the subject "Fundamentals of assessment of verbal competence";

the results of the research were used in the development of a national curriculum in the subject of mother tongue in general secondary education;

The results of the study were used to improve the content and methodology of test assignments developed by the State Testing Center under the Cabinet of Ministers.

The reliability of the research results is based on the approach and principles, methods and theoretical data obtained from official sources, the ideas of domestic and foreign scientists, the experience of teachers, the effectiveness of the analysis and experimental work by mathematical and statistical methods, conclusions, recommendations and the implementation of the recommendations is determined by the fact that the results obtained are approved by the competent authorities.

Scientific and practical significance of the research. The research can be used as a scientific and theoretical source in the creation of research on the assessment of reading comprehension skills in mother tongue education. At the same time, the dissertation serves as a scientific and methodological resource in the development of tasks that are used to assess the ability to read and understand the text in the native language.

Serves as a source in the development of the format and content of assessment for the final state certification of graduates of general secondary education in the native language, the creation of specifications for assessment in the native language in entrance exams to higher education, "Fundamentals of assessment of verbal competence".

Implementation of research results. Based on the scientific results obtained to improve the scientific and methodological basis for the assessment of reading comprehension skills in mother tongue education:

The mechanism for assessment of reading comprehension skills which the content of the tasks designed to understand verbal and visual information, to understand the essence of the text, to realize the important idea or main focus expressed in it, has been found to assess students reading literacy skills more accurately, conveniently and reliably than in practice. These scientific findings and recommendations on the content of reading comprehension skill were used in the practical project "Improving the quality of teaching the Uzbek language in secondary schools", published on the basis of the order of the Ministry of Public Education of the Republic of Uzbekistan dated May 15, 2020 No 125 (Republican Education under the Ministry of Public Education) reference of the center No. 01 / 11-01 / 01-

927 dated June 2, 2021). As a result, the content of curricula and textbooks in the native language has been enriched;

When educational assignments designed in accordance with the content of the assessment of reading comprehension in the native language were used in practice, conclusions such as it has been proved the student is able to read texts on different speech styles, to understand explicit and implicit meaning and the purpose of the author are included in the content and methodology of tasks used in the Uzbek language test system (Cabinet of Ministers). Reference of the State Testing Center No. 242 of June 22, 2021). As a result, the content and methodology of the tasks used in the assignments to assess the ability to read and understand the text in the native language have been improved.

Approbation of research results. The results of the study were discussed at 2 international and 4 national scientific conferences.

Publication of research results. A total of 16 scientific papers on the topic have been published. In particular, the main scientific results of doctoral (PhD) dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan were published in 7 scientific publications (6 in the national and 1 in foreign journals).

The scope and structure of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, chapter 3, conclusion, list of references. The volume of the dissertation is 132 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introduction is based on the relevance of the topic, describes the goals and objectives, object and subject of research, shows its relevance to the priorities of science and technology of the republic, describes the scientific novelty and practical results, reveals the scientific and practical significance of the results. information on the structure of the work and the dissertation.

In the first chapter of the dissertation, entitled «**Theoretical bases of assessment of reading comprehension skills of students in native language education**», the process of assessing students' knowledge, skills and abilities was studied in terms of pedagogical, methodological problems. The types of assessment, the mechanisms of assessment, the methodology of tasks used in the assessment process, the impact of assessment on the education system, the state of testing students' knowledge, skills and abilities in existing assessment systems were analyzed. The state of education standards and curricula also reflected the assessment of the norms, mechanisms, criteria and methods of assessment, as well as the appropriateness of the assessment tasks for the development of reading comprehension in the textbooks "Mother tongue".

It is known that in world pedagogy there is a concept of "educational triangle", which is the three main components of the educational process. Several scholars have expressed their views on this. In particular, the British scholar John Orlando⁷⁵

⁷⁵ Shihab Jimaa. The impact of assessment on students learning. // Procedia - Social and Behavioral Sciences 28 (2011) 718 - 721

said that "the curriculum (state educational standards, curriculum - Sh.A.), teaching and assessment are the three main components of education." Indeed, assessment is an important component of the learning process. Usually, the exam is taken orally or using written work, or test assignments. This is determined by the purpose of the exam. It should also be borne in mind when using test assignments in the assessment process that the methodology of the assignment appropriate to the content of the question should be used. This is especially important in assessing reading comprehension skills related to the human psyche.

“According to physiologists, reading is based on the action of neurons in the cervical part of the brain, that is, the movement of the eyeball, vision and sensory abilities are controlled by the function of the midbrain in the upper part of the midbrain. The midbrain is lined with cerebral hemispheres, where the visual cortex is located. The visual cortex is a pair of ovoid gray matter (a collection of nerve cells) in which the sensations perceived by all the sensory organs are first received by the visual cortex and then transmitted to the centers of the cerebral hemispheres.⁷⁶ This process is almost the same in healthy people. But understanding is not always the same in readers who have read a particular text. It depends on its physiological and psychological aspects, i.e. its ability to accept or it may depend on its mental or physical condition. However, linguistic and extralinguistic factors influence text reading comprehension. This requires the creation of assignments that take these factors into account when assessing reading comprehension skills.

In general secondary education, we analyze summative tests that assess the competencies and competencies of students, graduates, perform the function of sorting, summarizing. We have two test systems that differ from each other in content and methodology, which check the level of compliance of general secondary education graduates with the qualification requirements set out in the state educational standards. They are: **1. Final state attestation exams of general secondary education. 2. Entrance examinations to higher education institutions.**

Initially speaking of Final State Certification⁷⁷, in this test system, graduates write a statement or essay on a specific topic. Completed written assignments are graded in two grades: 5/4. Thus, we can see that in the final state certification of general secondary education, the graduate's writing (through essay) or listening comprehension and writing (through narration) skills are assessed. Reading comprehension and speaking skills are not tested.

With regard to the Higher Education Entrance Exams, which have great motivation and incentives and provide guidance for further education, the examination system assesses the knowledge, skills, competencies and competencies of applicants for higher education in their native language and literature using closed-ended test assignments. The State Testing Center is responsible for organizing the examination process, determining the content and methodology of assignments. If we analyze the standard test assignments on the subject of mother

⁷⁶ B.Sodiqov. Young physiology and hygiene. Textbook. - Tashkent: - 2009. – P. 154.

⁷⁷ Regulation approved by the Order of the Minister of Public Education No. 56 of March 4, 2008 "On the final state certification of general secondary education". <https://lex.uz/docs/-1331874>

tongue and literature⁷⁸ published on the official website of the State Testing Center, each of them was given a total of 30 test assignments, of which 17 were in the native language and 13 in literature. In the structure of tasks in the native language, we see that the tasks aimed at pure theoretical analysis in the sections of phonetics, lexicology, morphemes, word formation, morphology and syntax occupy a significant place, ie 77 %. Very few places are allocated to spelling, punctuation, and style assignments that serve writing literacy - it is only 23 percent. There are a number of reasons and factors for the State Testing Center to use such assignments in higher education entrance exams. Because test assignments are formed on the basis of current state educational standards, curricula and textbooks. There are also subjective factors associated with creating test assignments. In addition, we will analyze some of the test items listed in the sample test items in Mother Tongue and Literature.

In which sentence can the base of the simple derivative word involved be homonym with a word belonging to the noun?⁷⁹

- A) Dehqonlar ish quollarini sozladilar. (*Farmers repaired their work tools.*)
- B) Senga qondosh elning hurmatini joyiga qo'yish kerak. (*You should respect those who have the same ancestors.*)
- C) Karima xola bolalarining yozgi ko'ylaklarini yig'ishtirib olib qo'ydi. (*Aunt Karima gathered up and got away her children's summer clothes.*)
- D) O'ylamay qilingan ish – boshga keltirar tashvish. (*Unintentional works may lead to problematic cases.*)

To complete this test task, the student is required to have a thorough knowledge of the theoretical rules of word formation, morphemics, morphology and lexicology. Through this test task, the student's pure linguistic knowledge, theoretical skills are assessed.

Our research shows that the exercises, questions and assignments given in the textbooks do not fully reflect the methodology of general assignment, their methodology depends on the personal potential of the authors, but with the requirements of the time it acquires a perfect evolutionary methodology. This requires scientific and practical research on the methodology and lingvodidactic basis of exercises, questions and assignments in textbooks. At the same time, most of the exercises, questions and assignments in the Mother Tongue textbooks are not aimed at developing students' speaking skills, but at teaching grammatical laws.

In general, in general secondary education, the subject of mother tongue is mainly assessed as a secondary skill - the ability to analyze a text linguistically or only written literacy; types and methods of assessment do not differ; instead of the summative assessment format, mainly the formative assessment methodology is used; the evaluation process is not designed; the format and specification of the assignments used in the assessment may not be reviewed. Therefore, in mother tongue education, attention is paid to the development of students' skills of linguistic analysis. Therefore, it is necessary to change the approach to language teaching, to

⁷⁸ https://dtm.uz/upload/file/pdf/nt/Ona_tili.pdf

⁷⁹ https://dtm.uz/upload/file/pdf/nt/Ona_tili.pdf

set clear requirements for the development of speaking, writing, listening comprehension, reading comprehension in the State Testing Standards and curricula, to make clear recommendations on the mechanisms of their assessment.

The second chapter of the dissertation, entitled "**Mechanisms for assessing reading comprehension in mother tongue education**" contains the proposed views on the content, criteria and methodology of assessment of reading comprehension of students and the requirements for the examination of tasks used in assessment.

It is known that the development of any evaluation criteria is carried out in a certain order. Therefore, in developing the criteria and methodology for assessing reading comprehension skills, it is necessary to: define the purpose of the assessment; identification of domains, sub-domains and constructions (indicators) of assessment based on the age characteristics of the student; substantiation of the theoretical basis of evaluation criteria and development of evaluation procedures; creating a format of test assignments; determine the types and methods of test assignments in accordance with the content; determining the level of difficulty of test tasks; pay attention to their features in the selection of texts for which the assignment is made for evaluation; examination of tests; experimental testing of test assignments; assess the validity and reliability of the tests.

In determining the content of the assessment of reading comprehension, the models of language acquisition mentioned in psycholinguistic research should also be taken into account, because language acquisition has a specific nature. Language acquisition is based on certain psychological laws. In particular, as noted by the American scientist Noam Chomsky, language is mastered on the basis of coding and decoding processes.⁸⁰

Summarizing the theoretical views expressed in psycholinguistics and pedagogical dimensions, we can say that the understanding of the text, its comprehension, assimilation takes place in the following sequence. (Graph 1) However, not all of these steps are systematic.

⁸⁰ Chomsky, N. (1965). Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press./ http://www.geta.kr/inc/download.asp? File_Name=2012_05.pdf

Graph 1. Stages of reading comprehension

(Explanation of the Figure 2.1.)

Grefemalarni tanish - Identifying grapheme.

So'zni o'qish - Read the word

So'z ma'nosini anglash- Understand the meaning of the word

Vizual ifodalangan ma'lumotlarni tushunish - Understand visual information

Matn qismlari va ular o'rtasidagi bog'liqlikni idrok qilish - Understand parts of text and the connections between them

Matning umumiy va yashirin ma'nolarini idrok etish - Understand the general and hidden meanings of the text.

Matning g'oyasini va maqsadini anglash - Understand the idea and purpose of the text

Matnga baho bera olish - Be able to evaluate the text

Matnda ifodalangan mazmuni real hayotda qo'llay olish - Be able to apply the content of the text in real life

In short, we can divide the process of reading comprehension into four levels.

Understanding word-level information - recognizing graphemes and graphic images, reading drawings, diagrams, turning it into content, understanding the original and figurative meanings of words, understanding the function and meaning of grammatical forms.

Understanding sentence-level information - understanding the function and content of sentences and sentences in the text, understanding overt and covert information.

Understand text-level information - understand paragraphs and the general content of the text, integrate information in the text, understand basic and additional information in the text, divide the text into content blocks. **Comprehension** is the ability to understand the idea of a text, to evaluate the point of view of the author of the text, to apply the information in the text to a real life situation.

J. Charles Alderson, in his Guide to Assessing Reading Comprehension, compares the assessment criteria of international organizations that assess language proficiency and notes that assessment constructs are divided into two groups.⁸¹ 1. General constructions. 2. Analytical constructions.

Research on the methodology of teaching the Uzbek also focuses on the content, methods and criteria for assessing the knowledge, skills, experiences and competencies of students. In particular, in the doctoral dissertation of Doctor of Pedagogical Sciences, Professor R.G. Safarova mentions that the assessment of the level of students' communicative competence in mother tongue education on the basis of the following three parameters is effective on a 100-point scale.⁸²:

a) reading techniques;

b) the level of understanding of the opinion of others and the content of the text;

⁸¹ J. Charles Alderson. Assessing Reading. Cambridge University Press 2000.

⁸² Сафарова Р.Ф. Миллий тикланиш шароитида Ўзбекистон мактабларида Она тили таълими назарияси ва амалиёти: пед. фан. док. ... дис. –Тошкент, 1998. – 121-б.

c) the degree to which the idea is expressed in writing.

Summarizing the existing theoretical views, based on our research, we think that in assessing the ability to read and understand the text in mother tongue education, it is expedient to rely on the following constructs: - *to find and understand clearly expressed information in the text; understand the meaning of lexical units used in their meaning in the text; understand the meaning of lexical units used in a figurative sense in the text; understand the meaning of phrases, proverbs, wise sayings in the text; understand the meaning and function of grammatical devices in the text; understand the content of sentences in the text; understand the grammatical structure of the text; understand information that is explicitly and implicitly expressed in the text; read visual information given in drawings and diagrams in the text; understand the connections between verbal and visual information in a text; comprehension of semantic connections in the text; understand the general meaning of the text or parts of it; divide the text into content blocks; identify the author's purpose in the text; comprehension of the idea of the text; be able to understand and interpret the content of the text; comprehension of the laws of cause and effect, contradiction, comparison between events in the text; be able to assess the accuracy of the views expressed in the text and the views of the author; a certain degree of integration of the student's pre-existing knowledge and information from the text; be able to apply knowledge and concepts from the text.*

These constructs prove that reading comprehension is a metacognitive process, and they are also differentiated according to the subject, type, and method of the texts used in the assessment.

As a result of our research and experiments, it became clear that if there is no deviation from the construct, that is, the task of comprehension of word-level information in reading the text is easily and quickly solved by the reader. In particular, an average of 85-90 percent of students found the correct answer to the following text-based task.

Write the names of brothers in the story "Haqqush"

Answer: _____

With the help of these tasks, the student's ability to find clearly expressed information in the text, to understand clearly expressed information is tested. That is, the comprehension of information related to the word and the specific concept within the read text is assessed.

The following are tasks to test your ability to understand information at the sentence and text level.

Find and match the main and auxiliary information based on the main idea of the story "Haqqush".

a) main information;	1. Mountain image.
	2. The story of two brothers.
b) auxiliary information.	3. Image of the river.
	4. An image of motherly kindness.

A) a-1,4; b-2,3; B) a-2,4; b-1,3; D) a-4; b-1,2,3; E) a-2; b-1,3,4

This task examines the cognitive processes involved in understanding parts of text, dividing text into content blocks. To complete the test, the student must

understand the text as a whole, understand parts of the text. In the first experiment, the majority of students could not solve this task correctly. It would not be a mistake to say that such assignments represent an intermediate cognitive level.

We considered a high level of reading comprehension as a stage of *comprehension*. Because at this stage there are a number of natural processes that take place in a short time, related to the reception of the text from the human psyche, as well as a metacognitive process associated with the student's life experience, living environment, ability to control emotions. At the same time, the processes of creation and application are observed. Below we analyze one of the similar assignments.

1. The child was born. His parents agreed to call him Yusuf. He liked the name. He was twelve years old. Once in the neighborhood area another boy called Yusuf who is a drug-addicted, mentally retarded, hooligan appeared. Then the parents changed their boy's name. Is that right?

A. Yes B. No

This assignment also tests your ability to apply text content in real life. To answer this task, you will need to understand the following passage in the text and apply it in a similar life situation.

Changing the name or surname of a child who has reached the age of ten is allowed only with his consent.

We recommend the distribution of points for the tasks used in the test of reading comprehension, taking into account the skills they are testing, cognitive levels: We recommend that *word-level comprehension tasks be graded with 1 point*, sentence and *text-level comprehension tasks with 2 points*, and *comprehension-level tasks with 3 points*. These criteria may also differ according to the methodology of the test assignments.

Below we summarize the experiments in testology and give the test tasks used in our experimental tests on the assessment of reading comprehension, compiled by us in different methods, and explain their specifics.

Binary test assignments. This test assignment is one of the closed test assignments. In it, the student's knowledge and skills are tested and developed through two answer options. Below we analyze examples from such assignments.

The child always admitted that his father's attitude, character, choice was right.

A. Yes B. No

These test tasks are binary (two-answer) tests, which assess skills related to comprehension of explicit information in the text, reading visual information in drawings and diagrams in the text, understanding the connections between verbal and visual information in the text, understanding semantic connections in the text. In our first experiments, when we tested students' ability to read visual information through tests of the same method, the test takers could not find the correct answer. We have witnessed that this skill is well developed in the students who participated in our experiment.

An alternative answer test task with one correct answer. This is also one of the closed tests. This is followed by a question and several (mostly four or five) answer options. The correct answer is one.

What is the meaning of the unit "also" in the text?

- A. *The previous thought is the conclusion of the next thought.*
- B. *The next point expresses the proof of the previous point.*
- D. *The previous idea is a confirmation of the next idea.*
- E. *The next idea is a continuation of the previous idea.*

The task tests the meaning of the means of connecting parts of the text and their function in the text, understanding the grammatical structure of the text, understanding the semantic connections in the text, understanding the general meaning of parts of the text, dividing the text into content blocks. When using test items in this method to check the student's understanding of the meaning of lexical units used in the text, the following should be taken into account: distractors - alternative answer options are close to each other in content, equal in size, and when reading comprehension of the text in the native language is checked, it is expedient to ask the occasional meaning of lexical units in the context.

Below, we analyze a different style sample of one correct answer alternative answer test task.

Determine inappropriate words from the words highlighted in the following passage. If everything is used correctly, select option D.

1.	<p>Xalqimizning eng noyob[A] fazilatlaridan biri uni [B] bir tan, bir jon bo‘lib yashashida ko‘zga tashlanadi[E].</p> <p>One of the most unique [A] qualities of our people is seen[E] in the fact that it [B] lives as one body, one soul.</p>	D) No inappropriate word.
-----------	---	----------------------------------

This task tests the ability to understand word meanings and differentiate grammatical forms, and apply them correctly in speech. The use of such assignments in mother tongue education develops students’ ability to use words correctly.

An alternative answer test task with multiple correct answers. These tests are also included in the series of closed tests. It provides a question and several (five or more) answer options. And there will be two or more correct answers. Below, we analyze the specificity of which constructs are effective for testing in the process of assessing reading comprehension skills.

Identify the factors that have affected the growth of the population of Uzbekistan. NOTE. There may be more than one correct answer.

- A. *Migration of large numbers of people from abroad to Uzbekistan.*
- B. *Rising living standards.*
- D. *Stabilization of life expectancy.*
- E. *Reforms in medicine.*
- F. *The influx of many investors into our country.*

Understand the general meaning of parts of text using this task; comprehension of semantic connections in the text; skills such as comprehension of text content are being tested. When we first used this test in practice, most students marked a single answer, although the task included a note “There may be more than one correct

answer”. It is safe to say that this shows the consequences of using only one-answer tests in the context of education.

A test assignment that requires adjustment. Tests in this methodology can be given in closed or open form. In this case, the concepts and judgments are mutually adapted according to the terms of the assignment. Tasks in this method allow you to check the high cognitive levels in the process of reading and understanding the text. Below we analyze the tasks in this methodology.

Match the given data and the related visual information.

NOTE! There are more than one answer option.

<i>Verbal information</i>	<i>Visual information</i>
1. The average life expectancy of men in 2000 was _____	A. 73.2 years B. 70.8 years old
2. The average life expectancy of women in 2000 was _____	D. 68.4 years old

An open test that requires assignment customization. It is used to check the ability to read visually expressed information in a graphic image. In our first test, most students did not answer this test correctly. Because it would not be a mistake to say that this is the first time they have been tested in this style.

A test assignment that requires a short answer. This open-ended test requires a clear, concise answer based on the content of the text. The possibilities of such tests are extremely wide, it is possible to test all the skills that require a concise answer.

According to 2018 data, what is the rate of Uzbekistan in the world in terms of population?

Answer: _____

When such tasks are used to develop the student's reading comprehension skills, they form the ability to search for and find the information they need in the information.

A test assignment that requires filling in the blanks left open. This is also one of the open tests. With the help of test assignments in this style, the comprehension of word-level information is tested. Below we review and analyze some of the similar tests.

Put the most appropriate of the words given below in terms of content and grammar in the place highlighted in the text.

DRIVING CERTIFICATE

The first car appeared on the streets of Germany, but due to _____ [1] drivers frequent accidents began to occur. Then one of the _____ [2] magazines in Germany makes such an offer. According to him, before the police issue a license to the owner of the car, they will have to check whether he knows how to drive a car and only then issue a license. The world's first driver's license was thus introduced in Germany in 1910.

unprepared, incompetent, inexperienced, awkward, published, written, presented, given

This task tests your ability to understand word meanings and solve grammatical forms, using them correctly. In general, the lexical and grammatically correct solution of a text, the units used in it, is evaluated.

A test task that requires an extended answer is also among the open tests. With the help of test tasks in this style, *comprehension and understanding of text-level information* is tested. Test assignments in this style are particularly important as they serve to check the metacognitive level. Below we introduce and analyze one of the similar tests.

Who does the author mean by "Uzbek simplicity" in the story? Is it simplicity?

NOTE. Express your thoughts clearly and concisely, no more than 20 words.

Answer: _____

Understand the student's idea of the text through this test task; to some extent the integration of the student's existing knowledge and information from the text; be able to use their own ideas and experiences when working with text; be able to analyze the information in the text by connecting it with external data; connecting the meaning derived from the text with his own notions of existence; to be able to read and understand the text and solve life problems, to find solutions to it; assesses skills such as being able to read and comprehend text and apply it in real life situations. The results of the experiment showed that the use of tasks that require such a long answer in a summative assessment involving thousands of applicants leads to a lot of time spent checking students' answers.

In addition, we recommend the use of the following style test assignments, which are effective in developing and assessing students' reading comprehension skills.

1. Picture test assignments. They test students' understanding of the reality they see through images that carry a certain philosophical content. The use of such assignments develops skills in the student to understand the realities of life, to act in accordance with the situation.

Take a look at this picture and write down what you understand in summery.

Answer: _____

In this assignment, the student should integrate life experiences and understanding in order to understand the content of the image he or she sees. The use of such tasks leads to the expansion of the student's imagination, an increase in the level of thinking.

2. Error correction tests. They are asked to correct erroneous sentences and phrases in the passage.

Correct the grammatically incorrectly formed sentence from the content highlighted in the following passage.

This year, a number of measures have been taken to develop public transport, and legal procedures for the introduction of taxi services have been established. It should be noted that the carriage of passengers without a license is illegal. (лицензиясиз йўловчиларни ташиш қонунга хилоф.)

Answer: _____

Such assignments test the student's understanding of the grammatical structure of the text. The use of such tasks also develops in the student the skills of sentence construction, feeling the text as a grammatical and semantic integrity.

3. Drawing test assignments. In them, the basic concepts that represent the semantic blocks of the text are given in numbered diagrams. You will be asked to place these basic concepts in sequence in accordance with the content of the text.

Arrange the concepts in the story "**White, moonlit nights**" in order of their place in the content of the work.

Such assignments test the student's understanding of the grammatical structure of the text. The use of such tasks also develops in the student the skills of sentence construction, feeling the text as a grammatical and semantic integrity.

Answer:

Through such assignments, the student's ability to divide the text into content blocks is tested. The use of such tests develops in the student the ability to understand the place of each unit in the text, to divide the text into parts, to understand it as a semantic whole.

In general, special attention should be paid to the content and methodology of the tasks used in the process of assessing students' reading comprehension in their native language. The choice of the methodology of the task in accordance with the content allows to correctly diagnose and assess the cognitive level of the student. The third chapter of the dissertation, entitled "**The effectiveness of the assessment of reader's reading skill**" contains the content of experiments, test results of the tasks used to assess students' reading comprehension in their native language.

The main purpose of the experimental work is to develop criteria for assessing reading comprehension in the native language in the graduating classes, so that students can correctly understand speech, fully master the text, accurately assess life situations, "cause-and-effect", "comparison", To study the didactic possibilities of developing the skills of understanding the laws of "consistency" and to develop scientific and methodological recommendations for the introduction of new methods in this process.

In order to achieve the purpose of the experimental work, the following tasks were performed: a survey was conducted among teachers; teachers were acquainted with the developed scientific and methodological recommendations; developed scientific and methodological recommendations were fully implemented in the teaching process; scientific and methodological recommendations developed on the

basis of the obtained results were improved; through the assessment of the reading comprehension skills of the graduating classes, the unexplored aspects of the formation of reading comprehension skills were identified and methodological recommendations for their formation were given.

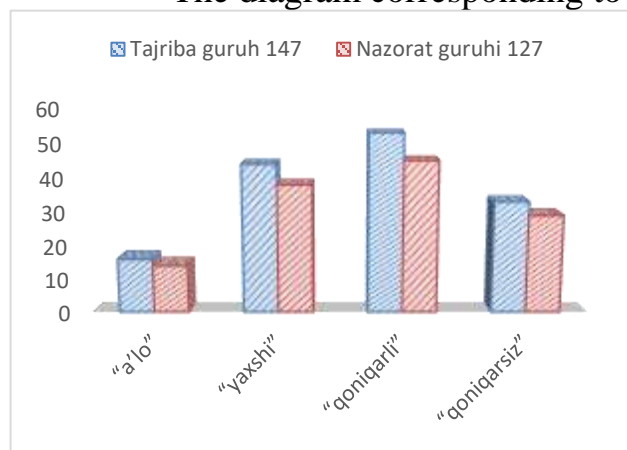
To make the calculation easier, the test results were reviewed with 274 students, taking one class from each school that represented the experiment. Among of them, 147 students participated in the experimental group and 127 students in the control group.

Indicators of the effectiveness of the level of formation of reading comprehension skills in graduate students at the beginning and end of the experiment are shown in the table:

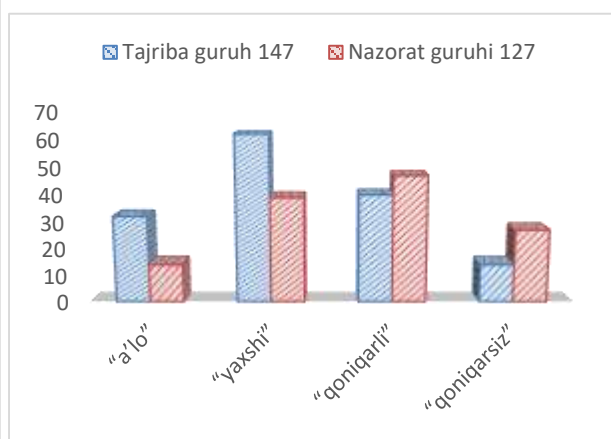
Table 1

		The number of pupils	Levels of learning			
			“excellen t” (5)	“good ” (4)	“satisfactory ” (3)	“unsatisfact ory” (2)
At the beginning of the experiment	Experimental group	147	16	44	53	33
	Control group	127	14	38	45	29
At the end of the experiment	Experimental group	147	32	62	40	14
	Control group	127	14	39	47	27

The diagram corresponding to these selections looks like this:

Graph 2 – At the beginning of the experiment

Graph 3 – At the end of the experiment

We record the results in tabular form. Table-2

Groups/ criteria	Experimental group (H _T =148)	Control group (H _X =127)
Medium arithmetic values of the marks	X _T *=3,76	X _H *=3,31
Efficiency coefficient	η=1,13	
Selective variance	0,53	0,59
Medium value standard errors	C _T =0,81	C _X =0,86
reliability ranges of X*	3,62 < a _x < 3,90	3,15 < a _y < 3,47
Variation indicators	23,89%	29%
Student statistics	T=4	
Statistical degree of freedom	K=273	
Criteria summary	When T=4>1,96, X _I accepted	

We now see that the teaching style in the experimental and control groups contradicts our assumption that they are different.

$$K_0: \Phi_x = \Phi_y$$

In this case, the distribution of the two main set distributions coincides with each other.

At a given value level a N1: - to test the hypothesis that the population is normally distributed, we first calculate the theoretical frequencies and then Pearson's criterion of conformity - on the basis of the Xi-square systems (1) and (2) according to the following formula:

$$X_{n,m}^2 = \frac{1}{n \cdot m} \sum_{i=1}^4 \frac{(nm_i - mn_i)^2}{m_i + n_i} = \sum_{i=1}^4 \frac{(m_i - n_i)^2}{m_i + n_i}.$$

Based on the formula $X_{n,m}^2$ is equal $\approx 15,45$.

According to this criterion, the degrees of freedom are $n = 4 - 1 = 3$, we find a critical point on the table of X_i-square distribution. Reliability probability for $\alpha = 0,95$

$$T_{0,95}(B) = T_{0,95}(3) = 7,815.$$

We construct a right-sided critical area because the one-sided criterion rejects the null hypothesis "more resolutely" than the two-sided criterion. The right-hand critical area is as follows.

$$X_{n,m}^2 = 15,45 > 7,815 = T_{0,95}(3)$$

From this, the zero hypothesis was rejected because the X_i-square distribution was greater than the critical point.

Hence, it is valid and reliable to assess reading comprehension skills in graduate students on the basis of reading comprehension tasks. It is also effective in developing reading comprehension skills using these assignments.

CONCLUSION

1. The education system consists of a "golden triangle". State educational standards, teaching process and assessment. Of these, evaluation is the pedagogical dimension that determines the achievement of the goal of education. If the criteria for assessing each speech skill in mother tongue education are developed, the teaching will naturally conform to these criteria, and the students' communication skills, comprehension and explanation skills will continue to develop on their own.

2. There is a need to change the minimum requirements set by state education standards and curricula for graduates to read and understand texts in their mother tongue, as the established norms are not sufficient. Therefore, the new generation of state educational standards and curricula must establish clear norms and criteria for the development of students' reading and comprehension of texts in their native language.

3. Theoretical examination of test assignments designed to assess the ability to read and understand texts in the native language serves to improve the quality of assignments.

4. The content of the assessment of reading comprehension skills in the native language education of graduate students is based on the laws of development of text comprehension skills. Therefore, in assessing the level of reading comprehension of the text in the native language, it is effective to define the content of the tasks as follows:

It is necessary to use tasks aimed mainly at understanding sentence and text-level information and checking the level of comprehension, as well as tasks aimed at understanding partially word-level information.

5. In determining the criteria for assessing reading comprehension, assignments should be assessed based on which cognitive level they are testing. Therefore, we recommend the evaluation criteria as follows:

Assignments aimed at understanding word-level information with **1 point**; assignments aimed at understanding information at the sentence and text level with **2 points**; comprehension level assignments should be evaluated with **3 points**.

6. The choice of assignment methodology in accordance with the content of the tasks used in the process of assessing the ability of graduates to read and understand texts in the native language allows to correctly diagnose and assess the cognitive level of the student.

7. In mother tongue education, students are not language learners, but transmitters, and if the assignment method is not chosen correctly, it can backfire - reading and understanding the text can be tedious and very simple. This has a negative impact on education.

8. On the basis of experimental results, it is recommended to introduce assessment of students' reading comprehension skills in entrance exams to higher education institutions that have a great impact on the education system of the country. Because it leads to the development of comprehension skills in students.

9. Effective use of tasks developed on the basis of new methods in assessing students' reading comprehension skills in their native language, the development of

students' reading comprehension skills in general secondary education develops the ability to read texts on different styles of speech, to understand the meaning of explicit (explicit) and implicit (implicit) and the purpose of the author of the text, to apply philosophical laws such as "cause and effect", "balance of form and content", "refuse of denial", "comparison", "consistency" in life, the ability to accurately assess the situation in life, and diversity in the field of information and develops the ability to correctly understand the texts on the topic, to make an objective assessment.

RECOMMENDATIONS AND SUGGESTIONS

Our research on the assessment of reading comprehension skills of graduate students in mother tongue education has become the basis for the development of the following recommendations:

1. In order to assess the reading comprehension skills of the graduating classes, the texts on which the assignments are made should be structurally complete, incomplete or mixed type texts.

2. The task used to assess the reading comprehension skills of the graduating classes should not require special knowledge from the student (mathematical operations, chemical reactions, solving physical problems, etc.), but should check the level of comprehension.

3. It is desirable that the constructions of the assessment of reading comprehension in the native language and the methodology of test tasks should be as follows.

Constructions	Methods of homework
to find and understand the information clearly expressed in the text; understand the information clearly expressed in the text.	<i>an open test assignment that requires a short answer</i>
to understand the function and meaning of language units in the text; comprehension of semantic connections in the text; to understand the laws of cause and effect, contradiction, comparison between events in the text.	<i>an alternative-answer test assignment with one or more correct answers; a test assignment that requires filling in the blanks left open</i>
comprehension of information expressed in the text; be able to apply knowledge and concepts from the text.	<i>Binary test task (consists of answer options to confirm the correctness or incorrectness of the sentence)</i>
understand the connections between verbal and visual information in a text; understand the general meaning of the text or parts of it; split the text into content blocks.	<i>a test assignment that requires adjustment an alternative-answer test assignment with one or more correct answers;</i>

	<i>drawing test assignments; error correction tests</i>
identify the author's purpose in the text; understand the idea of the text; be able to understand and interpret the content of the text; evaluate the accuracy of the views expressed in the text and the author's point of view; be able to apply knowledge and concepts from the text.	<i>an open test task that requires an extended answer picture test assignments</i>

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 ЦИФРОВОЙ НАУЧНЫЙ
ВЫПУСКНИК ТАШКЕНТСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АЛИШЕРА НАВОИ ЕДИНЫЙ НАУЧНЫЙ СОВЕТ**

**ИМЕНИ АЛИШЕРА НАВОИ ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ**

АБДИРАИМОВ ШОХРУХ САМАД УГЛИ

**НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ НАВЫКОВ
ПОНИМАНИЯ ПРОЧИТАННОГО ПРИ ОБУЧЕНИИ РОДНОГО
ЯЗЫКА**

13.00.02 - Теория и методика преподавания и воспитания (узбекский язык)

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ ПО
ПЕДАГОГИЧЕСКИМ НАУКАМ (PhD)**

Ташкент - 2022

Тема докторской диссертации зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за номером В2021.2.PhD/Ped2517.

Диссертация защищена в Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекском, русском, английском (резюме)) размещен на веб-странице Научного Совета www.navoiy-uni.uz и Информационно-образовательном портале «Ziyonet» www.ziyonet.uz.

Научный руководитель: Менглиев Бахтиёр Ражабович
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: Сафарова Рохатой Гайбуллаевна
доктор педагогических наук, профессор

Нуруллаева Шахло Уктамовна
доктор педагогических наук, доцент

Ведущая организация: Чирчикского государственного педагогического института Ташкентской области

Защита состоится на заседании научного совета DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 при Ташкентском Государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои "22" 02 2022 года в 10:00 часов. (Адрес: 100100, город Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хожиба, дом 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ташкентского Государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои (зарегистрирована под номером 858). Адрес: 100100, город Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хожиба, дом 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

Автореферат диссертации разослан "10" 02 2022 года.
(реестр протокола рассылки № 1 от "10" 02 2022 года).

К.Б.Юлдашев
Председатель разовый Ученого совета
по присуждению ученых степеней,
д.п.н., профессор

К.У.Пардаев
Секретарь Ученого совета
по присуждению ученых
степеней, д.ф.н.

 С.Аширбаев
Председатель научного семинара
при разовый Ученом совете по
присуждению ученых степеней,
д.ф.н. профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Целью исследования является разработка научно-теоретических и методических основ оценки навыков понимания прочитанного выпускниками общего среднего образования при обучении на родном языке, а также критериев оценки.

Объектом исследования является процесс оценки навыков понимания прочитанного выпускниками общеобразовательной средней школы при обучении родного языка.

Научная новизна исследования:

для оценивания читательской грамотности учащихся выработан механизм, который содержанием заданий рассчитан на понимание вербальной и наглядной информации, на понимание сути текста, на осознание выраженной в нем важной мысли или основной направленности, навыков точнее, удобнее и надежнее, чем на практике;

при определении критериев оценки умения читать и понимать тексты, написанные на родном языке в разных стилях, учитывается ситуация, в которой учащийся может столкнуться с разными ситуациями в жизни, социальных отношениях, выступлениях, поэтому считается логически правильным использовать когнитивно-прагматический подход в оценивании;

учебные задания на понимание прочитанного, разработанные в соответствии с содержанием оценки навыка чтения на родном языке, при использовании которых на практике доказано, что обучающийся способен читать тексты на разных стилях речи, понимать явный и имплицитный смысл и цель автора;

совершенствуются теоретико-методические основы оценки навыков понимания прочитанного у выпускников общего среднего образования на принципах логичности, точности, объективности, достоверности, удобства использования.

Представление результатов исследования. На основании полученных научных результатов по совершенствованию научно-методической базы оценки навыков понимания прочитанного при обучении на родном языке:

Для оценивания читательской грамотности учащихся выработан механизм, который содержанием заданий рассчитан на понимание вербальной и наглядной информации, на понимание сути текста, на осознание выраженной в нем важной мысли или основной направленности, навыков точнее, удобнее и надежнее, чем на практике. Данные научные выводы и рекомендации по содержанию навыка понимания прочитанного были использованы в практическом проекте «Повышение качества обучения узбекскому языку в общеобразовательных школах», изданном на основании приказа Министерства народного образования Республики Узбекистан. от 15.05.2020 № 125 (Республиканский образовательный центр при Министерстве народного образования) справка центра № 01/11-01/01-927 от 02.06.2021). В результате обогатилось содержание программ и учебников на родном языке;

При использовании на практике учебных заданий, разработанных в соответствии с содержанием оценки понимания прочитанного на родном языке, доказано, что учащийся умеет читать тексты на разных стилях речи, понимать явный и имплицитный смысл и целью автора являются содержание и методика заданий, используемых в системе тестирования по узбекскому языку (Кабинет Министров). Справка Государственного испытательного центра № 242 от 22 июня 2021 г.). В результате были усовершенствованы содержание и методика заданий, используемых в заданиях на оценку умения читать и понимать текст на родном языке.

Структура и объем исследования. Диссертация состоит из введения, 3 главы, заключения, списка использованных источников. Объем диссертации 132 страницы.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I part; I часть)

1. Abdiraimov Sh.S. Theoretical fundamentals of mother tongue level assessment. *Academia: An International Multidisciplinary Research Journal*. Vol. 10, Issue 12, December 2020. 10.5958/2249-7137.2020.01751.6

2. Abdiraimov Sh.S. Ona tili fanidan savodxonlikni tekshirishda turli test topshiriqlarining ahamiyati // Davlat test markazi. *Axborotnoma*. – Toshkent, 2019. № 4. – B. 10-15. (13.00.00. № 26)

3. Abdiraimov Sh.S. Ona tilidan test topshiriqlarini ekspertiza qilishning o‘ziga xosligi // Davlat test markazi. *Axborotnoma*. – Toshkent, 2020. № 2. – B. 21-26. (13.00.00. № 26)

4. Abdiraimov Sh.S. Baholash tizimining ta’lim sifatiga ta’siri // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarnomasi. – Toshkent, 2021. №2. – B. 39-41 (13.00.00. № 15)

5. Abdiraimov Sh.S. O‘qib tushunish malakasini baholash usullari. // Til va adabiyot ta’limi. – Toshkent, 2021. № 8. – B. 31-33. (13.00.00. № 8)

6. Abdiraimov Sh.S. O‘qib tushunish ko‘nikmasini baholashda foydalaniladigan topshiriqlar metodikasi // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarnomasi. – Toshkent, 2021 №1/6/2. – B. 184-189. (13.00.00. № 15)

7. Abdiraimov Sh.S. Baholash va milliy korpus. “O‘zbek milliy va ta’limiy korpuslarini yaratishning nazariy va amaliy masalalari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, ToshDO‘TAU, 2021. – B. 226-228

8. Abdiraimov Sh.S. Ona tili darsliklaridagi o‘quv topshiriqlari mazmuni va metodikasi. “Filologik tadqiqotlar: muammo va yechim” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari. – Buxoro, BuxDu, 2021. – B. 76-81

9. Abdiraimov Sh.S. Davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturlarining baholash tizimiga ta’siri // “Global ta’lim va milliy metodika taraqqiyoti” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, ToshDO‘TAU, 2021. – B. 76-83

10. Abdiraimov Sh.S. Ona tilidagi matnlarni o‘qib tushunish malakasini baholashda foydalaniladigan matnlarning o‘ziga xosligi. “Zamonaviy filologiya ilmi va lingvodidaktika masalalari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Qarshi, QarDU, 2021. – B. 43-45

II бўлим (II part; II часть)

11. Abdiraimov Sh.S. O‘qib tushunish malakasini baholashning psixofiziologik xususiyatlari // *Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences scientific. Journal*. Volume 1, issue 5 -2021. – B. 986-990.

12. Abdiraimov Sh.S. Kompetensiyaviy baholash modelini ishlab chiqish ona tili va adabiyot ta’limining dolzarb vazifasidir // “Ta’limga kompetensiyaviy yondashuv: muammo va yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Andijon, AnDU, 2021. – B. 34-37

13. Abdiraimov Sh.S. Darsliklarning baholash tizimiga ta'siri. "Zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish va unga qaratilgan kreativ g'oyalar, takliflar va yechimlar" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materiallari. – Farg'ona, 2021. – B. 106 –108.

14. Abdiraimov Sh.S. Ona tili ta'limida o'qib tushunish malakasini baholashning nazariy asoslari // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 5 (2021) / ISSN 2181-1415. – B. 119-123.

15. Abdiraimov Sh.S. Ona tili ta'limida badiiy matnni o'qib tushunish malakasini baholash // Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 5 (2021) / ISSN 2181-1415. – B. 379-385.

16. Abdiraimov Sh.S. Ona tili va adabiyot fanlari o'qituvchilarining badiiy matnni o'qib tushunish malakasini baholash // O'zbekiston til va madaniyat. Metodika. – Toshkent, 2021 №1(4). – B. 94-102.

Автореферат «Oltin bitiklar» журнали тахририятида
тахрирдан ўтказилди.

Буюртма № 10. Адади 100 нусха. Бичими 60x84^{1/16}
Босма табоғи 3,6. «Times New Roman» гарнитураси.
ООО «АКТИВ PRINT» босмахонасида чоп этилди.
Тошкент, Чилонзор 25, Лутфий 1а.

